

**“ANAYASAL VATANDAŞLIK” VE TÜRKİYE’DE “YENİ ANAYASA”
YAPIM SÜRECİNDE SİYASİ PARTİLERİN VATANDAŞLIK
SÖYLEMLERİ***

**“CONSTITUTIONAL CITIZENSHIP” AND CITIZENSHIP DISCOURSES
OF POLITICAL PARTIES IN TURKEY IN THE NEW CONSTITUTION
MAKING PROCESS**

**Arş. Gör. Serpil OZULU¹
Prof. Dr. Muhammet KÖSECİK²**

ÖZ

İlk devletlerin var olmasıyla beraber varlığından söz edilebilecek olan vatandaşlık kavramı, bireyin/toplumun devletle olan hak-sorumluluk ilişkisini ortaya koyan bir statüyü ifade etmektedir. Devletlerin ve toplumların değişen koşullarına bağlı olarak farklılık gösteren vatandaşlık uygulamaları birçok vatandaşlık tanım ve kuramının olduğuna da işaret etmektedir. Bu kuramlardan biri olan Anayasal vatandaşlık, son yılların çokça tartışılan önemli tanımlamalarından biri olmuştur. Bu çalışma, Anayasal vatandaşlık kuramının Türkiye’de yeni anayasa yapım sürecinde siyasi partiler tarafından nasıl ele alındığını, partilerin lider ve önde gelen isimlerinin açıklamalarını söylem analizine tabi tutarak analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: vatandaşlık, anayasalcılık, anayasal vatandaşlık, siyasi partiler.

Jel Kodları: D79.

ABSTRACT

The concept of citizenship that has existed since the initial state, means a status which is a relation between individual/society and state depending on mutual rights and responsibilities. Citizenship applications change in different states/societies; this shows that different definitions and citizenship theories exist. Constitutional citizenship, as one of these citizenship theories, has been widely discussed in recent years. How political parties discuss constitutional citizenship in Turkey is aimed to analyze in this study by examining speeches of leading people of the parties using discourse analysis.

Keywords: citizenship, constitutionalism, constitutional citizenship, political parties.

Jel Codes: D79.

* Bu çalışma, Serpil OZULU (2015) Siyasi Partilerin Vatandaşlık Yaklaşımları: 2002 Sonrası Dönem ve Yeni Anayasa Yapım Süreci, Turgut Özal Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi çalışmasından yararlanılarak hazırlanmıştır.

¹ Turgut Özal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, serpilo@turgutozal.edu.tr.

² Turgut Özal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, mkosecik@turgutozal.edu.tr.

1. GİRİŞ

“Vatandaşlık”, birey-devlet ilişkisinin isimlendirmesi olarak özellikle 18. yüzyıldan sonra siyaset biliminin önemli konularından biri olmuştur. Devletin beşeri unsuru olarak bireyin/kişinin devlete karşı sahip olduğu hak ve sorumluluklar ya da devlet tarafından bireylere/kişilere verilen statünün içeriğine bağlı olarak, vatandaşlığın tanım ve uygulamaları da değişiklik göstermiştir. Literatürde birçok vatandaşlık tanım ve kuramı mevcut bulunmasına rağmen ‘Anayasal vatandaşlık’ kavramı, vatandaşlık tanım ve tartışmaları arasında öne çıkmaktadır. Demokratik ülkelerdeki mevcut vatandaşlık anlayış ve uygulamalarının ‘Anayasal vatandaşlık’ tanımının içeriği ile uygunluk göstermesi de kavramın veya yaklaşımın önemini ayrıca artırmaktadır.

Bir olgu olarak vatandaşlığın, hem tanım hem uygulama bakımından ülkemizin siyasal gündemleri arasında önde gelen bir tartışma konusu olduğu düşünüldüğünde, Türkiye’deki vatandaşlık yaklaşımlarının incelenmesi ve “Anayasal Vatandaşlık” yaklaşımının ile karşılaştırması özgün ve önemli bir çalışma konusu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çalışma, Mecliste grubu bulunan dört siyasi partinin (Adalet ve Kalkınma Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi ve Halkların Demokratik Partisi) vatandaşlık yaklaşımlarının modern vatandaşlık kuramlarının en önemlilerinden biri olan ve dünyada yaygın vatandaşlık anlayışı olan “Anayasal vatandaşlıkla” ne derece örtüşüp örtüşmediğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu çalışmada da görüldüğü üzere, siyasi partilerin vatandaşlık yaklaşımlarının oluşmasında şüphesiz ırk, din, dil, etnik köken, dini ve muhafazakârlıkla ilgili referanslar temel belirleyicilerdir. Bu referansların oluşması da siyasi partilerin ideolojileri ve siyaset anlayışlarına bağlıdır. Siyasi partilerin vatandaşlık yaklaşımlarının oluşmasında ideolojilerinin/siyaset anlayışlarının ve bu tür referanslarının ne derece belirleyici olduğu ayrı bir araştırma konusu olarak bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

Türkiye’de “Yeni Anayasa” yapım çalışmalarının başladığı ve devam ettiği 2011-2013 yılları arasında mecliste grubu bulunan ve Anayasa Uzlaşma Komisyonu’nda eşit sayıda (üçer) temsilci bulunduran siyasi partilerin (AK Parti, CHP, MHP, HDP) vatandaşlık söylemlerinin anayasal vatandaşlık yaklaşımına göre karşılaştırıldığı bu çalışmada, yöntem olarak söylem analizi ve nitel veri kullanımı yöntemi benimsenmiş, parti liderleri ve önde gelen isimlerinin 2011-2013 yılları içinde vatandaşlık tanımı ve içeriği kapsamındaki açıklamaları incelenmiştir. Söz konusu açıklamaların söylem analizine tabi tutulmasıyla, partilerin vatandaşlık anlayışlarının anayasal vatandaşlıkla benzeştiği ya da farklılık gösterdiği yönler ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışmada, partilerin vatandaşlıkla ilgili açıklamalarına ek olarak, uzlaşma komisyonuna sunulan vatandaşlık tanımlarının da anayasal vatandaşlığa göre değerlendirilmesi yapılmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Vatandaşlık Tanımı

Geçmiş ilk devletlere kadar uzanan vatandaşlık, kavram olarak Antik Yunandaki şehir devletlerini işaret eden ‘city’ ya da ‘cite’ den türetilmiş ve şehir devletine mensubiyeti ifade eden bir sözcük olan ‘citizen’ ya da ‘citoyen’ den doğmuştur (Polat, 2010:5). Vatandaş (citizen) kavramının Eski Roma’da da vatandaş anlamına gelen ‘cives’den (Koschaker ve Ayiter, 1977: 11) türediği de düşünülmektedir. Vatandaşlık kelimesi ilk kez 1605 yılında ‘*hak ve ayrıcalıklara sahip, bir kentin eşrafı ya da özgür kişisi*’ anlamında kullanılmıştır. Latin dillerinde vatan sözcüğünden doğan kavramın, Almandada devlet sözcüğünden türemesi vatandaşlık anlayışlarının ülkelere göre farklılaşmasının da açıklaması kabul

edilebilir. Vatandaşlık günümüzde bir siyasal topluluğa ait olmaktan kaynaklanan hak ve görevler bütününe ifade eden bir kavramdır (Polat, 2010: 5,7).

Vatandaşlık kavramının, milletteleşme sürecinin ardından ortaya çıkması dolayısıyla modern devletlerin ortaya çıkışıyla var olan yeni bir kavram olduğuna dair görüşler de vardır (Pehlivan, 2006: 37). Doğan, vatandaşlığın en genel kabul gören tanımlamasının “devletin tek taraflı, egemenlik hakkını kullanarak, koşullarını ve hükümlerini saptadığı bir hukukî statüyü gerçekleştiren fert ile arasında kurulan bir hukukî bağ” olarak kabul edildiğini söylemiştir. (Doğan, 2013). Vatandaşlık kişinin bir devlete hukuki olarak bağlı olması ve bu bağ çerçevesinde hak ve görevlere sahip olmasıdır. Bu anlamda devletin hak ve özgürlüklerin güvencesi olmasının beraberinde bireye yükümlülükler getirmesini ifade eden bir anayasal kavram olan vatandaşlık (Fırat, 2010: 15), statü olmasının yanında kimlik olarak da ifade edilmektedir (Kymlicka ve Norman, 2008: 207). Vatandaşlığın aynı anda hem hukuki bir ilişkinin hem de hukuki bir statünün adı olduğunu kabul etmek ise en isabetli yaklaşımdır (Pehlivan, 2006: 42).

Özkazanç’a göre vatandaşlık, ortaklık ve kamu yararı ile ilgili bir söylem olarak gelişmiştir. Ancak vatandaşlığın ortaklık ve kamusalılık boyutu statü ve imtiyazlar lehine sürekli gerilemiştir. Kavram, siyasi iktidar mücadelelerine doğrudan bağlıdır ve geri planında, zenginliklerin dağıtımını sorunu vardır. Bu yüzden de vatandaşlık kurumu bir ödül-ceza mekanizması olarak kullanılmıştır. Vatandaş olmak bir tür imtiyaz sahibi olmak anlamını taşımaktadır. Modern zamana doğru vatandaşlık kavramının yerine, tebaa, halk, insan ve birey kavramları öne çıkmış ve birey, vatandaşın yeniden tanımlanmasında merkezi bir rol oynamaya başlamıştır (Özkazanç, 2009: 250).

Vatandaş olmanın, belirli özelliklerle tanımlı ve bir yerlerle ya da kurullarla sınırlı olmak anlamına geldiğini ifade eden Ulutaş, kavramın bireylerin, bir toprak parçası üzerinde yaşamalarını olanaklı ve anlamlı kılan bir kimlik olduğunu da ifade etmektedir. Vatandaşın kim olacağına karar veren ve vatandaşlığın sınırlarını belirleyen unsur ise anayasalardır (Ulutaş, 2014: 77-8). Kadioğlu da, vatandaşlık kavramının literatürde dört farklı şekilde kullanıldığını tespit etmenin mümkün olduğunu söyleyerek bu dört farklı vatandaşlık kullanımını; ulusal kimlik veya milliyet olarak tanımlanan vatandaşlık, evraklar temelinde tanımlanan vatandaşlık, haklar temelinde tanımlanan vatandaşlık, görev ve sorumluluklar temelinde tanımlanan vatandaşlık olarak sıralamaktadır (Kadioğlu, 2008: 21).

Yeğen’e göre ise vatandaşlık kurumu, bireyleri sadece siyasi bir topluluk olarak değil aynı zamanda ulusal-kültürel bir topluluk olarak da inşa etmektedir. Vatandaşlık milliyetçilik fikriyle bir koalisyon içindedir ve bu nedenle de vatandaşlık kurumu vatandaş olan ve olmayanlar ayırımı yapmasının yanında, vatandaş kabul edilenleri ulusal bir ideal ve kültür etrafında benzeştirmektedir (Yeğen, 2008: 55).

Vatandaşlık kavramının 18. yüzyıldan itibaren sivil vatandaşlık, siyasal vatandaşlık, sosyal vatandaşlık, küresel vatandaşlık, Avrupa vatandaşlığı, ekolojik vatandaşlık, Fransız vatandaşlık geleneği, Alman vatandaşlık geleneği, liberal-bireyci vatandaşlık, cumhuriyetçi vatandaşlık, yeni cumhuriyetçi vatandaşlık, çok kültürlü vatandaşlık, radikal demokratik vatandaşlık, anayasal vatandaşlık gibi bir çok farklı tanım ve kuramı geliştirilmiştir. Tüm bu farklı tanım ve kuramlar göstermektedir ki toplum/birey-devlet ilişkisi özellikle 18. yüzyıldan itibaren düzenlenmeye çalışılmıştır.

2.2. Anayasal / Anayasa(l)cılık Kavramları

Batının anayasal düşüncesi hakkında Vile, bu düşüncenin birçok farklı geleneği miras alan çağın insanının, farklılıkları uyumlu bir model halinde örgüleyerek anayasal yönetimin birleşik bir uzlaşma teorisini elde etmek olduğunu söyler. Güçler ayrılığı doktrininin hukuk

devleti ve denge kavramıyla ilişkisinin sınırlı hükümet teorisinin temel argümanı ve parlamenter hükümete ait temsil ve sorumluluk kavramlarının da temel fikri olduğunu söyleyen Vile, anayasacılığın, yerleşik ve kurallara dayalı davranış modeli benimseyen kurumlar ile gücün kötüye kullanımını engelleyecek bir kontrol mekanizmasına sahip olmayı gerektirdiğini ve devletin herhangi bir kurumunun diğerlerine göre fazla güçlenmesine izin vermemesi gerektiğini de vurgulamaktadır. Ona göre anayasacılık kısa vadeli avantajlar elde etme değil, siyasi sistemde istikrar sağlayacak değerlerin yerleşmesine duyulan ihtiyaca inanmak anlamına gelmektedir (Vile,1998).

Anayasacılık için devletin/hükümetin sınırlandırılması demek doğru olacaktır. Devlet üzerindeki sınırın iki türlü olacağını belirten Andrews, bu sınırların ilkinin iktidarın sınırlanması olduğunu söyler. Yani belirlenen özel bir alan olmalı ve devlet belirlenen hak ve özgürlükler dolayısıyla, bu özel alana müdahale edememelidir. İkinci sınırsa devletin organları ve organlar arasındaki işleyişin anayasa ile belirlenmesidir. Devletin meşruiyetini sağlayacak olan bu sınırlardır. (Andrews, 1968: 13). Kanunların bireyleri sınırladığı gibi anayasaların da devletleri sınırladığını belirten Yayla'ya göre anayasacılığın merkezinde kuvvetler ayrılığı ilkesi vardır. Anayasayı kanunların en üstü, anası ve kaynağı olarak tanımlayan Yayla, kuvvetler ayrılığı, hukukun hakimiyeti ve anayasal insan haklarının anayasacılık için önemli olduğunu ifade etmektedir (Yayla, 2012: 14).

Anayasallık ve/veya Anayasalcılık devletin veya siyasi iktidarın gücünün sınırlandırılması, kuvvetler ayrılığının sağlanması, hukukun üstünlüğünün ön plana çıkarılması, temel hakların korunması ve anayasal güvence altına alınması anlamına gelmektedir (İçduygu ve Keyman, 1999: 151). Anayasacılığın temeli, devlet iktidarının bireylerin lehine olacak şekilde sınırlandırılmasına dayanır. Devletin sınırlı olması ise görev alanının kısıtlanması ve bireysel hak ve özgürlüklerin daha fazla güvence altında olması anlamına gelmektedir. Anayasalcılıkta önemli bir nokta, iktidarın çoğunluğun elinde toplanmasının ve kendi çıkarlarına göre kullanmalarının önlenmesidir. İktidarın farklı organlara dağıtılması düşüncesi anayasalcılığı ortaya çıkarmış ve geliştirmiştir. Anayasal devlet sınırlı ve tarafsız devlettir (Fırat, 2010: 8,10). Özetle anayasalcılığın temeli, devletin anayasa ile sınırlandırılması ve temel hakların anayasal güvenceye alınmasıdır. Anayasalcılık, bireylerin hak ve özgürlükleri ile bireyler arası eşitliğin garantisini olarak bir anayasanın varlığı ve bu anayasa ile devletin sınırlandırılmasının önemini vurgulamaktadır.

2.3. Anayasal Vatandaşlık

İlk kez 1970'li yıllarda Alman siyaset bilimci Dolf Sternberger tarafından “anayasal vatanseverlik” olarak ortaya atılan kavram, Türkçeye 1990'lı yıllarda Vergin tarafından “anayasal vatandaşlık” olarak çevrilmiştir (Kaya ve Tarhanlı, 2005: 21). 1992 yılında Almanya'da vatandaşlık üzerine çalışmalar yapan Habermas'ın ortaya attığı anayasal vatandaşlık kavramı etnik, dinsel, dilsel veya toplumsal farklılıkların bir arada yaşayacağı bir anlayış olmakla birlikte vatandaşlığın ulustan ziyade bir anayasaya bağlılık olması anlamına gelmektedir (Fırat, 2010: 2).

Habermas ulus-devletlerin günümüzün sorunlarına cevap veremeyecek bir nitelikte olduğunu; iletişimin, ekonominin, parasal kaynakların, ilişkilerin, teknolojinin, ekolojik ve askeri risklerin küreselleşmesinin milli ve egemen devletlerin bir araya gelerek sorunları çözmeye engel olduğunu ve milletler üstü bir yapılanma ve kurumsallaşmaya ihtiyaç duyulduğunu vurgulamaktadır (Habermas, 2004: 15). Müller ise anayasal vatandaşlığın ‘bağlılık’ veya ‘kimlik’ tanımlamalarının yanında ‘kimlikleştirmeye direnme’ olarak da tanımlandığını ifade etmektedir (Muller, 2007).

Erdem, klasik vatandaşlık kavramının farklılıkları bir arada tutmadaki yetersizliğinin yeni bir kavram arayışına yol açtığını, anayasal vatandaşlığın da bu süreçte ortaya çıktığını ifade etmektedir (Erdem, 2012b: 8). Mevcut kavramların sorunu çözmeye yeterli olmadığı bir noktada eskisinden farklı araçlarla olaya yaklaşmanın bir gereği olarak anayasal vatandaşlık sorun çözmeye aday kavramlardan biri olarak görülmektedir (Coşkun, 2009: 81).

Anayasal vatandaşlık, farklılıkları eş düzeyde ve barış içinde birlikte yaşatma çabasına dayanan, demokratik toplumlarda siyasi kimliği yeniden tanımlama girişiminin ifadesidir. Bu noktada anayasal vatandaşlık eşit vatandaşlık fikrini hakim kılma anlayışını yansıtmaktadır. Erdem’e göre bu yaklaşım, farklı kimliklere kendilerini demokratik zeminde ifade etme ve siyaset yapma imkanı sunarak, farklı kimlikler arası sorunların demokratik bir zeminde çözümlenmesini ve barışçıl birlikteliği sağlamaktadır. Anayasal vatandaşlığın üç unsuru bulundurması gerektiğini söyleyen Erdem, bu unsurları şöyle sıralamaktadır: i) vatandaşlık, herhangi bir etnik, dinsel veya kültürel kimliğe referansla tanımlanmamalı; ii) bütün kimliklerin kendi farklılıklarını ifade etmelerine, korumalarına ve geliştirmelerine imkân sağlanmalı; iii) kamu otoritesi kimlikler karşısında nötr bir pozisyonda olmalıdır (Erdem, 2012a: 52-53).

Kavram yerel ve kendine özgü farklı kimlikler yerine, eşit hak ve ödevlerden oluşan ulus içinde evrensel bir üst kimliğin oluşturulmasını öngörmektedir. Habermas, anayasal vatandaşlık kavramını ilk kez dile getirirken, bu kavramı Avrupa Birliği’ne (AB) referansla kullanmıştır. Avrupa’yı bir ortak pazar yerine demokratikleşmeci bir politik proje olarak düşünen Habermas, anayasal vatandaşlığın temellerini AB ile atmaktadır. Anayasal vatandaşlığın düşünsel temelleri çok önceden atılmasına rağmen, kavram AB Yurttaşlığı ile somutlaşmış ve uygulama açısından kavramın sistematik örneği AB ile birlikte görülmüştür (Demir, 2005: 105-6).

Vergin’e göre de anayasal vatandaşlık, etnik ve kültürel bakımdan türdeş olmayan toplumlar için sosyopolitik barışı sağlamaya yönelik bir nosyondur. Mevcut hiçbir kültürel gruba öncelik ve üstünlük tanımayan anayasal vatandaşlık, eşitlik taleplerine tatminkar bir imkan sağlama potansiyeli taşımakta, farklı etnik grupların veya dil gruplarının kimliklerini korumalarını ve dayatma sonucu değil kendi rızalarıyla ülke bütünlüğüne katılmalarını sağlamaktadır. Kavram, farklılıkları baskılamayan ve yok etmeye yönelik olmayan bir vatandaşlık anlayışı olarak bir imkansızlığı değil var olanın tanınmasını ifade etmektedir (Vergin, 2012).

Doğan da anayasal vatandaşlığın, bireyler arasında dil, din, ırk vb. nedenlerle ayırım yapılmaması ve farklı kültürel özelliklerin yok sayılmaması olmak üzere iki temel ögesinin olduğunu kabul edildiğini vurgulamaktadır. Doğan bu anlayışın devletle söz konusu devlete vatandaşlık bağı ile bağlı olan kişiler arasındaki ilişkilerin anayasa ile güvence altına alınması anlamına geldiğini belirtmektedir. Yani vatandaşlığın kazanılması ve kaybedilmesinin anayasada yer alması, vatandaşların temel hak ve özgürlüklerden dil, din, ırk, cinsiyet vb. farklılıklara göre ayırma uğramadan eşit şekilde yararlanmasının anayasal güvence altına alınmasıdır. Doğan, anayasal vatandaşlığın temelini AB’deki farklı devletler ve farklı kültürler arasında ortak payda oluşturmak olduğunu da vurgulamaktadır (Doğan, 2013).

Anayasal vatandaşlığı AB ile ilişkilendiren diğer bir çalışmada Coşkun, Habermas’ın, kavrama AB yolunda önemli adımların atıldığı 1990’ların başında başvurduğunu, AB’nin milliyetçi bir noktaya ilerlemesinin ve bunun Avrupa toplumlarına vereceği zararın önüne geçilmesinin bir yolu olarak AB’yi farklılıklara saygı duyacak bir şekilde kurgulamanın gerekliliği üzerinde durduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla, Habermas’ın yaklaşımında anayasal vatandaşlık önerisinin bu kurgulamayı sağlayacak kavram olduğu varsayılmaktadır. Vatandaşlık tanımının her türlü etnik, dinsel ve kültürel imalardan arındırılmış olması ve

devletin farklılıkları yok etmeye ya da asimile etmeye yönelik gizli/açık politika izlememesi anayasal vatandaşlığın iki temel özelliği olarak görülmektedir. Bu anlayışa göre vatandaşlık, toplumu homojenleştirme aracı değil, aksine farklılıklara hukuki koruma sağlayan bir niteliğe sahip bir kavramdır (Coşkun, 2009: 82).

Anayasal vatandaşlığın çerçevesi çizmeye ve içeriğini belirlemeye çalışan tüm bu tanımlama ve değerlendirmeler esas alındığında, anayasal vatandaşlıkla ilgili kapsamlı bir tanımlama ortaya çıkmaktadır. Anayasal vatandaşlık; i) Vatandaşlığın anayasada formüle edilmesini öngörmektedir; ii) Hiç bir etnik, dini vb. referans taşımayan bir vatandaşlık anlayışdır; iii) Vatandaşlığın bir ulustan ziyade anayasaya bağlı olması gerekliliğini vurgulamaktadır; iv) Eşit yurttaşlık vurgusu taşımaktadır; v) Etnik, kültürel, dini, dile dayalı farklılıkların tanınması ve geliştirilmesinin güvence altına alınmasını kapsamaktadır; vi) Toplumsal barışı sağlayacak demokratik ve anayasal bir devleti gerektirmektedir; vii) Devleti/siyasi iktidarı etnik, kültürel, dini kimliklere yönelik ayrımcılık anlamına gelebilecek politikalar izlemekten men etmektedir. Bu çalışma kapsamında, siyasi partilerin yeni anayasa yapım sürecindeki söylemleri ve Anayasa Uzlaşma Komisyonuna verdikleri vatandaşlık tanımları, anayasal vatandaşlığın genel özellikleri olarak sayılabilecek bu maddeler doğrultusunda incelenmektedir.

3. SİYASİ PARTİLERİN VATANDAŞLIK SÖYLEMLERİNİN ANAYASAL VATANDAŞLIK YAKLAŞIMINA GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ

Mevcut anayasadaki “Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk’tür.” (T.C. Anayasası, 1982) şeklindeki vatandaşlık maddesi devleti ve vatandaşı Türk olarak isimlendirmesi yönüyle toplumdaki bir etnik kimliği diğerlerine üstün tutuyor olmakla eleştirilmektedir. Bu maddenin eşitliğe ve tarafsızlığa aykırı olduğu yönündeki mevcut görüş ve eleştirilerin varlığı yeni bir vatandaşlık tanımına duyulan ihtiyacın da göstergesidir.

Türkiye’de toplumun farklı kesimlerinin bir ihtiyaç olarak dile getirdiği yeni bir anayasa hazırlanması konusunda 2011 genel seçimlerinden sonra TBMM’de kurulan Anayasa Uzlaşma Komisyonuna, mecliste grubu bulunan dört siyasi partinin üçer tane üye milletvekili vermesiyle, komisyon Meclis Başkanı başkanlığında çalışmalarına başlamıştır. Ancak 2011-2013 yılları arasında devam eden çalışmalarda sadece 48 madde üzerinde uzlaşmış, vatandaşlık maddesi de uzlaşmayan maddelerden biri olmuştur.

Yeni anayasa ile ilgili olarak yaygın bir görüş, temelde farklı kimliklerin tanınmasına dayanan sorunların anayasal vatandaşlık yaklaşımıyla çözülebileceği yönündedir. Bu noktada, siyasi partilerin önde gelen isimlerinin süreçteki söylemleri ve komisyona sundukları vatandaşlık tanımlarının günümüzün önemli vatandaşlık yaklaşımlarından anayasal vatandaşlıkla örtüşüp örtüşmediği dikkate değer bir inceleme konusudur. Siyasi partiler tarafından dünyada geçerli ortak bir yaklaşım gözetilerek tanım yapılması halinde uzlaşının mümkün ya da daha muhtemel olacağı varsayımıyla, çalışmanın bu bölümünde partilerin vatandaşlık söylemlerinin anayasal vatandaşlığa göre değerlendirmesi yapılmaktadır.

3.1. AK Parti

AK Parti, iktidara geldiği 2002 yılından itibaren dile getirdiği yeni anayasa vurgusunu 2007 yılından itibaren artırmış, 2011 genel seçimlerinden sonra da meclisteki diğer siyasi partiler gibi yeni anayasa çalışmalarında bulunmuştur. Bu süreçte, AK Parti’nin önde gelen isimlerinin açıklamaları, AK Parti’nin vatandaşlık söylemini anayasal vatandaşlığa göre değerlendirmeye yardımcı olmaktadır.

Cumhurbaşkanı seçildiği 2014 Ağustos ayına kadar AK Parti Genel Başkanı ve Başbakan olan Recep Tayyip Erdoğan, 2011 genel seçimlerinden sonra 'Balkon konuşması' olarak adlandırılan konuşmasında "Milletin fertleri arasında hiçbir ayırım yapmadık. 74 milyonun her birinin yaşam tarzı, inancı, değerleri, bizim için önemlidir." (Hürriyet, 2011) sözleriyle herkesi milletin ferdi olmakta eşit gördüklerini ve kimseyi dışlamadıklarını vurgulamıştır. Aynı konuşmada Erdoğan, eşit vatandaşlığın yolunun özgürlükçü bir anayasa olduğunu da şu sözlerle belirtmiştir:

Meydanlara ifade ettiğimiz gibi özgürlükçü bir anayasayı hep birlikte yapacağız. Bu anayasada herkes kendini bulacak; doğu da bulacak, batı da bulacak, kuzey de güney de. Velhasıl milletim "İşte bu benim anayasam" diyecek. Yeni anayasa milletin her bir ferdi birinci sınıf olarak görecektir. Her kimlik, her değer, herkesin özgürlük, demokrasi, barış ve adalet talebine bu anayasa karşılık verecek. Bu anayasa Türk'ün, Kürt'ün, Zaza'nın, Arap'ın, Çerkes'in, Laz'ın, Gürcü'nün, Roman'ın, Türkmen'in, Alevi'nin, Sünni'nin, azınlıkların yani 74 milyonun anayasası olsun. (Hürriyet, 2011)

Aynı yıl Erdoğan, Muş'taki mitingde şu cümlelerle eşit vatandaşlığa vurgu yapmıştır: "Bu topraklar, hep beraber bizim topraklarımız. Bu vatan bizim vatanımız. Ayırım yok, bölücülük yok. Biz bir ve beraberiz. Bir olacağız, beraber olacağız, iri olacağız, diri olacağız. Biz bir tarağın dişleri gibiyiz." (Habertürk, 2011a). Erdoğan 2005'te Diyarbakır'da da "...Benim için ne Türk milliyetçiliği var, ne Kürt milliyetçiliği var." (Milliyet, 2011a) sözleriyle milliyetçiliği öncelemediklerini dile getirmiştir.

AK Parti hükümetinde Gençlik ve Spor Bakanı olan Suat Kılıç 2011 yılında Meclis Genel Kurulunda yapmış olduğu konuşmada vatandaşlık tartışmalarıyla ilişkili olarak milletin ismi ve anadil konusunda şu ifadelerde bulunmuştur:

Türk bayrağı altında Türk ibaresinden rahatsızlık duymamalıyız. O bayrağı, Türkü ile Kürdü ile 73 milyon insanın birlikte özgür kıldı. Bir milletin adının 'Türk Milleti' olması, ırka dayalı vurgu değildir. Millet, tasada ve kıvançta birlik ideali ile bir araya gelen topluluğa verilen isimdir. ...Dil, iletişim aracıdır, ayrışma aracı değildir. Hepimizin konuştuğu ortak dil Türkçe'dir. Eğer bir girişim, yaklaşım, görüş ve öneriyle Türkiye'nin devletiyle, milletiyle bölünmez bütünlüğünü hedef alınıyorsa, buna hepimiz birlikte karşı koyabilmeliyiz. Biz hepimiz tek bir milletiz. (TBMM, 2011a)

Erdoğan'ın 8 Ekim 2013 tarihinde TBMM Parti Grup Toplantısı'nda yaptığı konuşmadaki şu ifadeleri vatandaşlık anlayışına ve devlet-vatandaş ilişkisine yöneliktir:

...Devlet hizmetleri karşısında imtiyaz kabul etmiyoruz. Devletin vatandaşa bakışında imtiyazı asla kabul etmiyoruz. Hukuk önünde, devlet nazarında, devletin hizmetleri hususunda her vatandaş birdir, eşittir, bütünüyle aynı haklara sahiptir. Devlet vatandaşına yaşam tarzı dayatamaz. Devlet vatandaşına inanç, mezhep, değer dayatamaz. Devlet vatandaşına çocukluktan başlayarak format atamaz; tek tip, standart vatandaş yetiştirmek için vatandaşına zulmedemez. (AK Parti, 2013)

2013 yılındaki başka bir grup toplantısında Erdoğan'ın sarf ettiği şu sözler tekçi anlayışa karşı çıkar niteliktedir:

Biz yola çıkarken tek millet, tek bayrak, tek vatan, tek devlet dedik. Tek din, tek dil demedik. Bunlar bize iftiradır. Bizim devlet yönetim anlayışımızda tek din, tek dil anlayışı yoktur. Farklı dinlere mensup insanları yönetmek bizim devlet yönetimindeki anlayışımızdır. Yola çıkarken yine etnik, bölgesel, dinsel milliyetçilik yapmayacağız dedik. (Hürriyet, 2013a)

Erdoğan'ın 2013 yılında Grup Toplantısındaki "Bizim üç kırmızı çizgimiz vardır. Biz etnik, bölgesel ve dinsel milliyetçiliğe karşıyız. Biz Kürt, Laz, Arap ve Türk milliyetçiliğini de ayaklarımız altına alıyoruz. Çünkü değerler silsilesi içinde ırki milliyetçilik yoktur, bu

şeytandandır.” (Milliyet, 2013c) şeklindeki sözleri de eşitlikçi bir tutumun yansıması olarak kabul edilebilir.

Erdoğan, 2011 yılında Atatürk'ü Anma Töreni'nde yaptığı konuşmada mevcut anayasadaki Türk vatandaşı ifadesi yerine “Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşı” ifadesini kullanmıştır. Erdoğan, konuşmasında herkesin birinci sınıf vatandaş olduğunu belirtirken, yeni anayasada bireyin, vatandaşların ve özgürlüklerin ön plana çıkarılacağını söylemiştir. Erdoğan aynı konuşmada Atatürk'ün, “*Millet, aynı ırkın ya da kabilenin mensupları değil, geçmişleri ve gelecekleri ortak olan kader birliği yapan bir cemiyettir*” sözlerine atıfta bulunmuştur. “*1940'lardan sonra ortaya çıkan asimilasyon, red ve inkar politikaları, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesine olduğu kadar, Atatürk'ün millet tarifine de aykırıdır*” sözleriyle de Erdoğan, Türkiye Cumhuriyeti'nin Atatürk'ün millet tanımına dayandığını ve çok renklilik, birlik, kardeşlik ve dayanışma temelleri üzerinde yükseldiğini söylemiştir (Sabah, 2011).

AK Parti hükümet sözcüsü Bülent Arınç, 2013 yılında yeni anayasa çalışmalarlarıyla ilgili basına yaptığı açıklamada vatandaşlık maddesine değinerek “*Biz bugünkü tarifi kesinlikle değiştirmeyi düşünmüyoruz. Bugünkü olmayacak*” (Hürriyet, 2013b) diyerek ‘Türk vatandaşlığı’ tanımının değiştirileceğini vurgulamıştır. Aynı yıl Başbakan Yardımcısı olan Bekir Bozdağ ise basına yaptığı açıklamada Arınç'a ters düşen şu ifadeleri kullanmıştır:

Bu lafları söyleyen siyasi partiler. Şimdi aynı şeyleri söylüyorlar; 'Anayasa'dan Türk kelimesi çıkacak.' Biz böyle bir şey yok diyoruz ama onlar sanki böyle bir şey varmış gibi yeminli bir şekilde ısrarla devam ediyor. ...Türk milleti kavramı Anayasa'da daha önce de ifade ettiğimiz gibi yerini aldı ve bundan sonra da alacaktır. (CNNTÜRK, 2013a)

11 Mayıs 2013'te Hatay'ın Reyhanlı ilçesinde gerçekleşen ve 52 vatandaşın hayatını kaybettiği bombalı terör saldırısından sonra Başbakan Erdoğan'ın konuşmasında “*Reyhanlı'da dikkat edilirse 52 Sünni vatandaşımız ne yazık ki şehit edildi...*” (Hürriyet, 2013c) şeklindeki ifadeleri ölen vatandaşların etnik veya mezhepsel kimliğinin vurgulanmasının anlamlı ve gerekli olmadığı düşünüldüğünde ölenlerin Sünniliklerinin dile getirilmesi eşit vatandaşlık fikriyle örtüşmemektedir.

2013 yılında gerçekleşen Gezi parkı olaylarıyla ilgili basına verdiği demeçte Erdoğan, protestolara katılan oyuncu, akademisyen ve öğrenci gruplarının protestolardan çekilmedikleri takdirde, illegal gruplarla aynı olay mevkiinde olacakları için ‘kurunun yanında yaşın da yanacağını’ söylemiştir (Milliyet, 2013a). Illegal grupların da aynı protestoyu gerçekleştirilmesi gerekçesiyle yapılan bu çağrı, protesto hakkının kısıtlanması ya da bu hak üzerinde baskı kurulması olarak algılanmaya açıktır. Temel bir özgürlük olan toplantı ve gösteri yürüyüşüne tehdit anlamına gelebilecek bu sözler, muhalif bir kesimin sıradan vatandaş olarak görülemediği, illegal gruplarla özdeşleştirildiği gibi bir sonuç ortaya çıkarmaktadır. Arınç'ın ifadeleriyle 78 ilde bir milyondan fazla kimsenin katılımıyla gerçekleşen (Akşam, 2013) Gezi Parkı protestolarındaki bir milyondan fazla vatandaşın AK Parti'den yapılan bazı açıklamalarda ‘illegal, gayrimeşru, dış mihraklar veya teröristler’ olarak nitelenmesi AK Parti'nin eşit ve bireyci vatandaşlık söylemleriyle örtüşmemektedir.

30 Eylül 2013'te ‘Demokratikleşme Paketi’ adıyla duyurulan ve bazı yasal ve idari düzenlemelerin açıklandığı konuşmada Recep Tayyip Erdoğan şu ifadelerle vatandaşlık yaklaşımlarını yansıtmıştır:

Artık Türkiye’de, kimlik dayatan, makbul vatandaş tanımlayan, vatandaşlarının kökeniyle, inancıyla, dünya görüşüyle uğraşan bir devlet yoktur. Artık Türkiye’de, vatandaşının ihtiyaçlarına, taleplerine, çığılığına, feryadına kulak tıkayan, vatandaşını asimile eden, taleplerini reddeden, ihtiyaçlarını inkar eden bir devlet anlayışı yoktur. Bu ülkede artık, kamu alanını otoriterleştirilen, bu alanı, kendi tanımladığı makbul vatandaş

benzemeyenlere cehennem haline getiren bir devlet anlayışı yoktur. İnsanı yaşat ki, devlet yaşasın... Nasıl ki, her bir vatandaşın talep, arzu, istek ve ihtiyaçları bizim için önemliyse, her bir vatandaşın, korkusu, endişesi, tereddüdü de bizim için son derece önemlidir. (TC Başbakanlık, 2013)

AK Partili isimlerce yapılan tüm bu açıklamalara bakarak Anayasa’daki mevcut vatandaşlık tanımının korunması konusunda neredeyse hiçbir açıklama bulunmazken, daha çok eşitlik vurgusu yapılmıştır. Anayasal vatandaşlık AK Parti tarafından kavram olarak dile getirilmemesine rağmen, eşit yurttaşlık vurgusu ve “Türk vatandaşlığı” yerine “Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı”nın savunulması partinin vatandaşlık yaklaşımını anayasal vatandaşlık tanımına yaklaştırmaktadır.

AK Parti’nin buraya kadar aktarılan söylemlerde çerçevesi ve içeriği çizilen vatandaşlık anlayışı, Anayasa Uzlaşma Komisyonu’na verdikleri vatandaşlık tanımında pekişmiş ve net bir şekilde ifade edilmiştir. “*Devlete vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşıdır. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı ana veya babanın çocuğu doğumla vatandaşlık kazanır. Vatandaşlık kanunun gösterdiği şartlarla kazanılır ve ancak kanunda belirtilen hallerde kaybedilir. Hiç kimse vatandaşlıktan çıkarılamaz*” (AK Parti, 2012).

Bu tanımın 1982 Anayasasındaki vatandaşlık tanımından net bir şekilde farklı olduğunu görmek mümkündür. “*Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür. Türk babanın veya Türk ananın çocuğu Türk’tür. Vatandaşlık, kanunun gösterdiği şartlarla kazanılır ve ancak kanunda belirtilen hallerde kaybedilir. Hiçbir Türk, vatana bağlılıkla bağdaşmayan bir eylemde bulunmadıkça vatandaşlıktan çıkarılamaz*” (T.C. Anayasası, 1982, md. 66) şeklindeki mevcut tanımda Türk isminin sıkça geçtiği görülmektedir. AK Parti’nin tanımındaysa ne devlet ne de vatandaş Türk olarak isimlendirilmiştir.

AK Parti, diğer üç parti gibi vatandaşlığın anayasada tanımlanmasından yana tavır almıştır. Komisyona verdiği tanımda ‘Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı’ ifadesini kullanan AK Parti, bu ifade ile “Anayasal Vatandaşlık” tanımına yakın görünmektedir. Vatandaşlıkta, Türk olmaya ya da herhangi bir millete aidiyet belirtmeyen, bunun yerine getirilen “Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşı” olma esası, Anayasal vatandaşlıktaki ‘vatandaşlığın bir ulustan/milletten ziyade anayasaya bağlı olması’ gerekliliğini karşılamaktadır. Bu çerçevede, partinin söylemlerinin incelenmesinden çıkan sonuç da AK Parti’nin eşitlikçi bir yaklaşım benimsediğini göstermektedir.

3.2. CHP

Ana muhalefet partisi CHP’nin önde gelen isimleri farklı platformlarda partinin vatandaşlık söylemini ortaya koyan önemli açıklamalar yapmışlardır. Mitingler, basın açıklamaları, grup toplantısı konuşmaları, meclis genel kurul konuşmaları incelendiğinde CHP’nin vatandaşlık yaklaşımıyla ilgili dikkat çekici sonuçlar elde edilmiştir.

CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, 2011 yılında Rize’deki mitingde “*İnsan Allah’ın yarattığı en değerli varlıktır ve başımın üstünde yeri vardır. Hangi partiye oy verirse versin, bütün yurttaşlarım arasında ayırım yapmadım. Sadece şu ayrımı yaptım; benim için yandaş yok sadece ve sadece vatandaş var*” (CHP, 2011a) ifadeleriyle net bir biçimde eşitlik yanlısı ve ayrımcılığa karşı oldukları vurgusu yapmıştır.

Kılıçdaroğlu, 2011 yılındaki Diyarbakır mitinginde “*Demokrasi ve özgürlük gelecekse her alanda gelmeli. İnsanlarımız düşünce, inanç, kimliklerinden ötürü hor görülmemeli. Her insan eşit yurttaşlık temelinde beraber olmalı. ...oy verseniz de vermeseniz de, sizin*

sorununuzu çözeceğiz. Çünkü benim için yandaş yok, sadece ve sadece vatandaş var.” (CHP, 2011b) sözleriyle eşit yurttaşlık vurgusunu tekrar etmiştir.

2011 yılında Sinop Boyabat'taki mitingde de Kılıçdaroğlu, *“Doğu da bizim batı da bizim, güney de bizim kuzey de bizim. Bu coğrafya altında yaşayan her yurttaş bizim yurttaşımızdır ve benim başımın üstünde yeri vardır. Bana oy versin, vermesin. Ben bu ülkede her yurttaşla hizmet edeceğim. Hizmet etmenin yolu da hesap vermekten geçer”* (CHP, 2011c) ifadelerini kullanmıştır.

CHP Milletvekili Aykan Erdemir 2013 yılında Meclis Genel Kurulu'nda yaptığı cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği konulu konuşmada eşit yurttaşlığı şu cümlelerle vurgulamıştır:

Cumhuriyet bir eşit yurttaşlık projesi, cumhuriyet kimsesizlerin kimsesi, cumhuriyet her şeyden önce hukuk devleti, ulusun iradesinin zirveye taşınması. İşte, Cumhuriyet, -ki kimsesizlerin kimsesi, ayrımcılığa karşı eşit yurttaşlığın kalesi- biz inanıyoruz ki cumhuriyet cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği söz konusu olduğunda da kimsesizlerin kimsesi olacak, sahipsizlerin sahibi olacak. (TBMM 2013a).

Aynı yıl Genel Kuruldaki bir başka konuşmasında Erdemir parti olarak eşit yurttaşlığı savunduklarını şöyle ifade etmiştir:

Cumhuriyet Halk Partisi olarak, Türkiye'de eşit yurttaşlık için, ayrımcılıkla mücadele için nefret suçlarıyla mücadele için, dostluk için, kardeşlik için; özgür insan, eşit yurttaş ve bir ülkede kardeşçe bir arada yaşamı savunmak için otoriter rejiminize de, baskıcı rejiminize de, hilenize de, hüllenize de, ahlaksızlığımıza da, eğri odunlarınıza da karşı çıkıyoruz, teslim olmayacağız. (TBMM, 2013b).

CHP milletvekili Birgül Ayman Güler'in 2013 yılında Genel Kurul'da yaptığı konuşma ise eşit yurttaşlık fikriyle uyumlayan ifadeler içermektedir. Güler, Türk ulusunun ve Kürt milliyetinin eşit olmadığını ve Türk vatandaşlığı yerine Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığının önerilmesine karşı olduğunu söylerken daha sonra çok tartışılan şu ifadeleri kullanmıştır:

AKP'nin, Türk ulusunu tarihten silmeye, Türk vatandaşlığını tarihten silmeye dönük olan girişimlerinde BDP'yle nasıl iş birliği yaptıklarını onun konuşmasında gördük. Anayasa Uzlaşma Komisyonuna vatandaşlık maddesi için partiniz ne önerdi arkadaşlar? "Türk vatandaşlığı" nı değil, "Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı" nı öneriyorsunuz. Başbakanınız salı günü "Bizim temelimiz Anasırı İslam'dır." diyor... Kürt milliyetçiliğini bana "ilericilik" ve "bağımsızlık" diye yutturamazsınız. Türk ulusuyla Kürt milliyetini eşit, eş değerde gördüremezsiniz... Türkiye'de Kürt sorunu yoktur. Türkiye'de siz sorunu Türk sorunu yaptınız. - Bundan sonra biz savunmadayız, bundan sonra meşru müdafaa hakkı için saldırıdayız. (TBMM, 2013c)

2011 yılında CHP Grup Toplantısında yaptığı konuşmada Erdoğan'ın kendisine yönelik *“Hangi aşirete mensupsun?”* sözlerine ‘Türkiyelilik’ kavramını kullanarak cevap veren Kılıçdaroğlu, *“Ben sadece Dersimli değilim, ben Konyalıyım, ben İzmirliyim, ben Uşaklıyım, ben Diyarbakırlıyım, ben Hakkâriliyim, ben Trabzonluym, Ben Türkiyeliyim.”* (CHP, 2011d) şeklinde bir açıklama yapmıştır. Kılıçdaroğlu, 2012 yılındaki bir grup toplantısında da her vatandaşa eşit mesafede olduklarını şu ifadelerle açıklamıştır:

..Biz bu ülkenin taşına da, toprağına da, insanına da saygı gösteririz. Ayrılık, gayrılık bizim kitabımızda yoktur. Biz herkesi kucaklarız, herkesle dost oluruz, bize oy veren vermeyen herkesi kucaklarız. ..Biz samimiyiz. Bizim yüreğimizde insan sevgisi var. Biz haksızlıklara karşı çıkarız. Biz herkesi kucaklarız. Her vatandaşımızı kucaklarız, her vatandaşımızın çayını, kahvesini içeriz, her vatandaşımızın sofrasına otururuz; büyüklük, kibirlik bizim kitabımızda yoktur. Biz her vatandaşı sevmek, her vatandaşla kucaklaşmak için yola çıktık. (CHP, 2012b)

Kılıçdaroğlu Gezi Parkı Eylemleri sonrasında yaptığı Grup Toplantısı Konuşmasında ise farklı siyasi görüşten yurttaşlara da eşit mesafede olduğunu şöyle açıklamıştır:

AKP’ye oy veren yüzde 49 yurttaş bizim yurttaşımız, biz onları da seviyoruz, onların da bizim başımızın üstünde yeri var. Onlar bu ülkenin onurlu insanları. Elbette ki siyasi görüşü olur. Herkes şu veya bu gerekçeyle bir partiye oy verebilir; ayırtırmak değil, bölmek değil, birleştirmek gerekiyor. ..“Ayyaş, çapulcu” bu lafları kimse kullanamaz. Bu ülkenin her bireyi onurlu bir vatandaştır. Her bireyine saygı göstermek durumundayız. Kimliği ne olursa olsun, eğitim düzeyi ne olursa olsun, inancı ne olursa olsun, rengi ne olursa olsun bu ülkede yaşıyorsa benim kardeşimdir, benim başımın üstünde yeri var, ona her zaman saygı duyacağım ben. (CHP, 2013)

Kılıçdaroğlu, Erdoğan’ın 2013 yılında Hatay’ın Reyhanlı ilçesinde yaşanan terör saldırısından sonra 52 vatandaşın ölümü üzerine sarf ettiği “52 Sünni kardeşim şehit oldu.” sözlerini eleştirirken şu ifadeleri kullanmış ve eşitlik vurgusunu yinelemiştir:

..Ölen bizim insanımız, onun mezhebi sorulmaz, onun inancı sorulmaz, onun kimliği sorulmaz, o Allah’ın yarattığı en değerli varlıktır, sen nasıl ayırıyorsun?... Bizim bir görüşümüz var, her yerde söyledik: Kimliği ne olursa olsun, inancı ne olursa olsun, derisinin rengi ne olursa olsun, giyimi kuşamı ne olursa olsun bütün insanlar bizim kardeşimizdir, bütün insanlar bizim kardeşimizdir. (CHP, 2013)

Aynı toplantıda Kılıçdaroğlu, Başbakan’ın Milli İrade söylemini de sadece kendisine oy verenleri kapsayacak bir anlamda kullandığını söyleyerek eleştirirken tüm yurttaşları değerli ve saygıdeğer gördüklerini şu sözleriyle açıklamıştır:

Milli irade, halkın iradesi sandığa yansıdığı zaman bütün yurttaşları kapsar o. Hangi partiye oy vermiş olurlarsa olsunlar bütün vatandaşlarımız değerlidir, bütün vatandaşlarımızı kucaklamak zorundayız. Bütün vatandaşlarımız, A partisine, B partisine oy verebilirler, onların siyasal tercihlerine bizim saygı göstermemiz lazım, milli iradenin özünde bu yatar, halkın oylarına saygı göstermek yatar. (CHP, 2013)

CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu 2011 yılında CHP’nin Abant Kampı öncesinde gazetecilere yaptığı açıklamada yeni anayasada ilk üç madde dışında ön şartları bulunmadığını ve vatandaşlığın da ön şartlar arasında olmadığını belirtmiştir (Milliyet, 2011b). Kılıçdaroğlu, 2013 yılında basına verdiği bir demeçte de Türkiye’nin en önemli vatandaşlık sorunlarından sayılabilecek Kürt Sorununa partisinin bakışını şu sözlerle dile getirmiştir: “Kürt sorunu, eksik demokrasi, hak ihlalleri ve eşitsizliklerden beslenen bir sorundur. Öncelikli görev, bu zemini ortadan kaldırmak ve bireysel hak ve eşitlik ile özgürlüklerin önünü açarak vatandaşlarımızın huzur, refah ve mutluluklarının sağlanmasıdır.” (Cumhuriyet, 2013).

CHP Parti Meclisi Üyesi Birgül Ayman Güler’in parti yönetimine ve milletvekillerine gönderdiği, basına da yansıyan mektubunda Güler, ‘Türk vatandaşlığı’nda kararlı olunması gerektiğini vurgularken parti içindeki farklı vatandaşlık yaklaşımlarından duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. Güler’in mektubundaki şu ifadeleri Türk vatandaşlığı-Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı tartışması hakkındaki görüşlerini ortaya koymaktadır:

TC vatandaşlığı ya da adsız vatandaşlık, anayasayı etnik bakımdan ‘nötr’ kılmaz. Tam tersine bu, ‘milliyetlere/kolektif kimliklere göre’ anayasa yapmak demektir. Böyle bir tanım, anayasa madde 3’te belirtilmiş bulunan ‘milletiyle bölünmez bütün’ ilkesini ortadan kaldırarak ‘milliyetler devleti’ yaratır. CHP, anayasal vatandaşlık olarak bilinen TC vatandaşlığı sistemini tümüyle gündeminden çıkarmalı, ağırlığını komisyon üyesi Prof. Süheyl Batum’un önerdiği gibi ‘ulusal vatandaşlık ve vatandaşların temel hak ve özgürlüklerini genişletip güçlendirme’ hedefine odaklamalıdır... (Radikal, 2013)

2011 yılında CHP Merkez Yürütme Kurulu toplantısında da vatandaşlık konusu tartışılmış ve iki farklı yaklaşım göze çarpmıştır. Genel Başkan Yardımcısı Sencer Ayata yeni anayasada vatandaşlık tanımı değiştirilse bile Türk Milleti ve Atatürk vurgusunun anayasanın başlangıç kısmında mutlaka yer alması gerektiğini savunurken, Genel Başkan Yardımcısı Sezgin Tanriku'nun "Anadilde eğitim de tartışılmalı." görüşüne Kılıçdaroğlu "Ama biz anadilde eğitime karşıyız. Çünkü anadilde eğitime başladığımız andan itibaren toplum bölünebilir." ifadeleriyle karşı çıkmıştır (Habertürk, 2011b). CHP Parti Sözcüsü ve Genel Başkan Yardımcısı Haluk Koç da anadil tartışmalarıyla ilgili görüşünü basına yaptığı bir açıklamada "Eğitim dili Türkçedir. Anadili Türkçe olmayan öğrenciler, zorunlu Türkçe eğitiminin yanı sıra kendi dillerini öğrenmek ve kullanmak hakkına sahiptir. Devlet bu hakkın etkili bir şekilde kullanılması için gerekli tedbirleri alır, nokta." (BBC Türkçe, 2013) diyerek net bir şekilde ifade etmiştir.

CHP'de temel olarak iki farklı vatandaşlık yaklaşımının olduğunu gözlemlemek mümkündür. Kılıçdaroğlu'nun 'Türkiyelilik' çıkışı ve partinin genel eşit yurttaşlık vurgusu Anayasal vatandaşlığa yakın görünürken, vatandaşlık tanımında Türk ifadesinin savunulmasının ağır basması, konunun tartışılmasının ve farklı görüşlere parti içinden tepkiler olması CHP'nin vatandaşlık tanımının etnik temelli bir vatandaşlık anlayışına daha yakın olduğu izlenimi vermektedir.

CHP'nin Uzlaşma Komisyonuna verdiği vatandaşlık tanımı önerisi de bu anlamda kafa karışıklığına neden olmuştur. CHP'nin vatandaşlık tanımı şöyledir:

Türk Vatandaşlığı" din, dil, ırk, cinsiyet, etnik köken, siyasi düşünce, felsefi inanç, mezhep ve benzeri sebeplere bağlı olmaksızın herkesin "eşitlik" temelinde Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olması anlamına gelir. Vatandaşlığın kazanılması ve kaybedilmesine dair usul ve esaslar kanunla düzenlenir. Vatana bağlılık ile bağdaşmayan eylemlerin mutlak biçimde zorunlu kıldığı haklı nedenler bulunmadıkça kimse vatandaşlıktan çıkarılamaz. (CHP, 2012a)

CHP'nin tanımı din, dil, ırk vb. farklılıkların göz ardı edilmesini önererek "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın, vatandaşlık itibarıyla Türk ıtlak olunur..." (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 1924) şeklindeki 1924 anayasasının vatandaşlık tanımıyla benzerlik göstermektedir. Parti, bu anayasaya benzer olarak Türk adını da kullanmıştır. CHP, vatandaşlıkla ilgili bölüme hem vatandaşlık hem de Türk vatandaşlığı başlığını vermiştir. Partinin tanımında da hem Türk vatandaşlığı hem de Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı ifadesi bulunmaktadır. Bu iki kavramın aynı anda bulunması tanımı anayasal vatandaşlığa göre değerlendirmeyi zorlaştırmaktadır. Çünkü anayasal vatandaşlık için temel olan vatandaşlığın ulustan arındırılması konusu CHP'nin tanımından tam olarak anlaşılabilir. Ancak tanıma Türk vatandaşlığı diye başlanması anayasal vatandaşlık için gerekli olan 'hiçbir etnik, dini vb. referans taşımayan vatandaşlık' anlayışına uygun görünmemektedir.

Vatandaşın adının Türk olması her ne kadar anayasal vatandaşlık anlayışına uygun görünmese de, anayasal vatandaşlık için önemli olan 'eşit yurttaşlık' vurgusu CHP'nin tanımında net bir biçimde görülmektedir. CHP, tanımında vatandaşlığı eşitlik temelinde dayandırmış ve ırk, etnik köken, din, mezhep, dil, siyasi görüş gibi farklılık olarak sayılabilecek özelliklere tek tek yer vermiştir. Anayasal vatandaşlık için gerekli olan devletin farklı kimliklere yönelik ayrımcılık yapmaması anlayışının, tanımdaki eşitlik vurgusuna dayanarak CHP'nin vatandaşlık yaklaşımında mevcut olduğu söylenebilir.

3.3. MHP

MHP'nin önde gelen isimlerinin vatandaşlık yaklaşımı kapsamında değerlendirilen kimlik, çok kültürlülük, 'Türkiyelilik', anadil gibi konularda yapmış oldukları açıklamalar partinin

vatandaşlık söyleminin anayasal vatandaşlıkla örtüşüp örtüşmediğini net bir biçimde ortaya koymaktadır. MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli, 2013 yılında Ankara mitinginde “*Milli ve üniter nitelikli Türk Cumhuriyeti Devleti, sözde demokratikleşme, özgürleşme, barış, süreç, çok kültürlülük, alt kimliklerin tanınması, ana dilde eğitim, siyasi statü talepleri gibi kavramlarla parçalanmanın eşiğindedir.*” diyerek kendi yaklaşımlarını ortaya koymuştur. Bahçeli çözüm süreciyle birlikte Türk milletinin inkar edildiğini, Türklüğün hedef alındığını dile getirmiştir. (Milliyet, 2013b).

Bahçeli aynı mitingde “*Kürt kökenli kardeşim, gün bugündür, vatana ve millete sahip çıkmak için vakit kaybetme. Sen, bu necip milletin eşit ve onurlu bir mensubu olduğunı sakın unutma.*” ifadeleriyle Kürtleri Türk milletinin eşit mensupları sayarken milletin isminin Türk olduğunu ve Türkiye’nin isminin Türklerden geldiğini belirtmiştir. Bahçeli karşı çıktığı Türkiyelilik kavramını şu sözlerle eleştirmiştir: *Milletin değişimini isteyenlerin önerdikleri en önemli sanal harç coğrafi kimlik tanımıdır. Türkiyelilik zırvasının çıkışı burasıdır. Coğrafi bazda kimlik tanımı, iflasın adım adım gelen habercisidir.* (Milliyet, 2013b).

Bahçeli Anayasal vatandaşlık kuramında önemli bir yeri olan farklılıkların tanınması konusunda 2011 yılında Diyarbakır’daki mitinginde ‘müştereklerin altını oymak’ ifadesini kullanmış, “*Biz birlikte büyük Türk milleti olduk. Bilmeyene, anlamak istemeyene tekraren hatırlatırım ki; bu büyük milletin adı Türk milletidir.*” diyerek tek millet düşüncesini yinelemiştir. Bahçeli farklı etnik kimlikleri alt kültür grupları olarak değerlendirmiş ve “*Doğduğumuz yer, doyduğumuz yer, ilimiz, yöremiz, anamızın dili, inancımız ve kimliğimiz ne olursa olsun bizim ismimiz Türk milletidir.*” (MHP, 2011) sözleriyle tüm vatandaşları Türk milletinin ferdi olmada eşitleyen ancak farklı kimlikleri birbirine eşit kabul etmeyen bir anlayışı yansıtmaktadır. Bahçeli’nin birlik vurgusu yaparken sergilediği tekçi anlayışla birlikte şu cümlelerle farklılıklara yaklaşımlarını ortaya koymaktadır: “*Bunun için ‘Herkes Eşittir’ Türkiye diyerek farklılıklara prim vermedik ve bir olduğumuzu, eşit olduğumuzu muhataplarına duyurduk. Türk milletinin hiçbir evladı bu ülkenin zencisi değildir. Buna inandık.*” (MHP, 2011).

Bahçeli konuşmasında Diyarbakırlılara ülkenin ‘ötekisi’ olmadıklarını, ortak, hissedar, iştirakçi değil bu ülkenin asıl sahibi ve Türk milletinin eşit, onurlu mensupları olduklarını söylemiş ve “*Hiç kimsenin kökeni kimseyi ilgilendirmiyor. İlgilendirmemeli. Ana diliniz ne olursa olsun, konuşmanıza saygımız vardır.*” İfadelerini kullanmıştır. Bu cümlelerin devamında söylediği “*Bir an için düşünün ve farz edin: Anadili Anayasaya koyunca karınız doycak mı? Anadilde eğitim imkânı sağlanınca ekonomik sorunlarınız bitecek mi? Ekmeğiniz artacak mı? Sırtınıza yeni elbise alabilecek misiniz?*” (MHP, 2011) şeklindeki sözler ise farklı etnik kökenlere ve anadillere olan mesafeli yaklaşımını göstermektedir.

Bahçeli’nin aynı mitingdeki *Alevi kardeşim, Sünni kardeşim hiç endişelenmesin biz varız. Kürt kökenli kardeşim merak etmesin biz ortak payda ve müşterek değerler ekseninde her meselenin üstesinden geleceğiz*” (MHP, 2011) sözleri farklı kesimleri kucaklamaya yönelik olmakla birlikte doğrudan Kürt ifadesi yerine Kürt kökenli ifadesini kullanmasının tek millet anlayışının bir yansıması olduğu düşünülmektedir. 2013 yılında MHP’nin Samsun Mitinginde Bahçeli, Tayyip Erdoğan’ın Türkiye’de 36 farklı etnik kimlik/grup olduğunu söylemesine tepki göstermiş, “*Kimlerden ibarettir bu 36 etnik grup?*”, “*Sana bu 36’yı kim öğretti?*”, “*Gel bu 36’yı açıkla, açıklamazsan namertsin.*” (MHP, 2013) ifadeleri ile 36 farklı etnik grup olduğu görüşüne karşı çıkmıştır.

Bahçeli 2011 yılındaki TBMM Genel Kurulunda yeni anayasa konusunda değindiği konuşmasında anayasanın kapsayıcı, kucaklayıcı, bütünleştirici ve özgürleştirici olacağını vadeden AK Parti’nin bunu nasıl sağlayacağını dikkatle takip edeceklerini söylemiş, toplumsal çeşitlilik, tek seslilik yerine çoğulculuktan yana bir Anayasa ifadelerinin kastından

endişe duyduklarını belirtmiştir. Bahçeli'nin hükümete yönelttiği şu sorular da vatandaşlık tartışmaları açısından önemlidir:

...Bu kapsamda, planlanan yeni anayasada etnik kimlikler tanımlanacak mıdır? Mahallî ölçekteki dillerin Anayasa'ya sokulması için bir niyet ve çaba gösterilecek midir? Hatta eğitim ve öğretim dili olması yönünde tavır alınacak mıdır? Türk kimliğinin esnetilerek anlamsızlaştırılması ve "Türkiyelilik" çarpıtmasıyla geriletilmesi düşünülmekte midir? Anayasa'nın 66'ncı maddesinde anlamını bulan "Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür." milli inancından ödün verilecek midir? "Türk Milleti" ifadesinin zedelenmesi, aşındırılması ve Türklük vurgusunun değiştirilmesi maksadıyla bir girişimde bulunulacak mıdır? (TBMM, 2011b)

Bahçeli konuşmasında farklılıkların vurgulanmasını ülke bütünlüğü için bir tehdit ve bölünmeye giden yol olarak gördüklerini belirtmiş, farklılıkların yok edici ve eziciliği ifadesini kullanarak etnik farklılıkların sık dile getirilmesinin özerklik taleplerini artıracığı düşüncesini dile getirmiştir.

Anayasal vatandaşlıkla ilişkili bir kavram olarak düşünülebilecek 'Türkiyelilik'le ilgili bir açıklama da 2011 yılında MHP Milletvekili Hasan Hüseyin Türkoğlu tarafından Meclis Genel kurulunda yapılmıştır. Türkoğlu, "*Hepimizi bu ülkenin eşit ve onurlu bireyleri yapan "Türk vatandaşlığı" anlayışımızı, "Türkiyelilik" tezi gibi bölücü ve ayrıştırıcı mayınlarla tahrip eden bu Hükümet değil midir?"* diyerek Türkiyelilik tezine karşı çıkmıştır. Türkoğlu, aynı konuşmada Türk vatandaşlığı yerine gelebilecek bir Türkiye vatandaşlığı tanımını da teröre teslim olmak olarak gördüğünü ifade etmiştir (TBMM, 2011c).

MHP Milletvekili Mehmet Günel, 2013 yılında Genel Kurulda yaptığı konuşmada eşit yurttaşlığın herkese eşit hak, özgürlük ve imkan sağlanması olarak tanımlarken anayasal vatandaşlığın önemli bir göstergesi olan çok kültürlülüğe karşı çıkmış, çok kültürlülüğün devletin bölünmesi anlamına geleceği düşüncesini "*Bölgesel olarak çok kültürlü, çok toplumlu bir düzene geçerse bu bölünme olur, Türkiye Cumhuriyeti devletinin sonu olur...*" (TBMM, 2013d) sözleriyle aktarmıştır. MHP Milletvekillerinden Mehmet Şandır da 2011'de Genel Kurulda yaptığı konuşmada Başbakan'ı Kürt kimliğini tanımasını "*Sayın Başbakan "Kürt kimliğini tanıyorum." diyerek bu toplumun içerisinden yeni bir siyasi kimlik oluşturdu. Bu milletin oylarıyla iktidar olmuş, Başbakan olmuş bir siyasi kimliğin kalkıp "Türk milleti kimliğinin dışında bir başka kimliği tanıyorum." demesi, inanın değerli arkadaşlar, üzüntüyle ifade ediyorum, gaflet ötesi bir davranıştır.*" (TBMM, 2011d) sözleriyle eleştirmiştir. Şandır Kürt kimliğinin tanınmasının bölücülük anlamına geldiğini de şu sözlerle savunmuştur: "*...bin yıldır beraber yaşayan, kanı birbirine karışmış insanları farklılıkların üzerinden kimikleştirerek milletleştirirseniz onun egemenlik hakkını vermek mecburiyetinde kalırsınız. Bunun adı bölücülüktür. Bu ülkeyi böyle parçalarsınız. Dünyanın her bölgesinde, tarihin her döneminde coğrafyalar böyle parçalanmıştır.*" (TBMM, 2011d).

Devlet Bahçeli 2012 yılında Meclis Genel kurulunda yaptığı konuşmada Türkiye'nin en önemli üç sorunundan birincisinin bölücülük-terör olduğunu ifade etmiş ve bu sorunun esasının da Kürt sorununu kabul etmek ile Türkiyelilik yaklaşımı olduğunu şu sözlerle dile getirmiştir: "*Terörün yanlış teşhisi, milleti etnik kimliklere geriletme inatları, Türkiyelilik zırvaları, sözde Kürt sorununu tanıma hezeyanları, mücadele yerine müzakerenin rehber seçilmesi muhatap olduğumuz sorunların temelini teşkil etmiştir.*" (TBMM, 2012a). Bahçeli konuşmasında eşitlik vurgusu da yapmış, her bireyi kökeni, yöresi, mezhebi, anadiline bakmadan Tür milletinin bir ferdi olarak eşit gördüklerini vurgulamıştır (TBMM, 2012a).

MHP'li Milletvekillerinden Yusuf Halaçoğlu 2012 yılında Genel Kurulda yaptığı konuşmada anadilde eğitim taleplerine karşı çıkarken anayasal vatandaşlık yaklaşımını da eleştirmiştir:

..Nitekim ana dilde savunma hakkı, ana dilde eğitim hakkı, anayasal vatandaşlık, ortak vatan, demokratik özerklik, Kürtlere statü verilmesi, yer adlarının Kürtçe olması, mahallî idarelerde Kürtçe kullanılması gibi istekler bölücü anlayışın bir tezahürüdür. Bunun ardında ülke topraklarının bir bölümünün koparılması ve uluslararası bir iradenin büyük Kürdistan" oluşturma planlarının bir parçasıdır. Yani ana dilde eğitim talebi bir egemenlik talebi meselesidir. (TBMM, 2012b)

Bahçeli 2013 yılının temmuz ayında Parti Genel Merkezinde düzenlediği basın toplantısında yeni anayasa çalışmalarındaki Türklük tartışmalarıyla ilgili olarak şunları kaydetmiştir:

Açık yüreklilikle bir kez daha söylemek isterim ki, uzlaşmaya dayalı, toplumsal talepleri merkezine almış, milli değerlerden ve Türk milleti gerçeğinden ödün vermeden olabilecek en kısa zamanda yeni anayasanın tamamlanması bizim en samimi dileğimizdir... Hepsinden de önemlisi, Cumhuriyetin ruhuna ve lafına zarar vermeyecek, verilmeyecek bir güvence sunmanın yanında, Türk kimliğini zedelemeyecek milli bir nitelik de sergilemelidir. Bununla birlikte, etnik ve mahalli dillerin tanınmasına müsamaha göstermeyecek donanımda bulunmalı, değiştirilmesi dahi teklif edilmeyecek maddelere sadakat göstermelidir. Anlaşılacağı üzere dün ne söylüyorsak bugün de aynı noktadayız... Türk kimliğinin sulandırılmasına rıza göstermemizin düşünülmemeyeceğini, Türk milletini tahrip edecek ve etnik kimliklere çağrı olacak her değerlendirmeyi, siyasi ve hukuki meşruiyet sağlama çabalarını geri çevireceğimizi duyurmuştuk. Bugün de aynı çizideyiz, aynı kararlılıktayız, aynı iradedeyiz. (CNNTÜRK, 2013b)

MHP Grup Başkanvekili Oktay Vural 2013, yılında Londra'da yaptığı açıklamalarda Bahçeli'nin Türklük tartışmalarıyla ilgili açıklamalarına yakın ifadeler kullanmıştır. Vural yeni anayasada milli kimlik yerine 'anayasa vatandaşlığı' ya da 'Türkiyelilik' gibi kavramların kullanılmasının "milli benliği bilmemek" olduğunu belirtirken birlikte yaşamının milleti etnik kimlik ve mezheplere ayırarak mümkün olmayacağını Irak ve Suriye'yi örnek göstererek açıklamıştır (Milliyet, 2013d). Vural, aynı yıl TBMM'de düzenlediği basın toplantısında anayasadaki vatandaşlık tanımını Türk ifadesi olmadan yapılmasını 'anayasa darbesi' olarak nitelemiştir (Yenişafak, 2013).

MHP Genel Başkan Yardımcısı Deniz Bölükbaşı partisinin İzmir İl Başkanlığında düzenlediği basın toplantısında "Türkiyelilik" kavramının Türk milli kimliğinin değiştirilmesi anlamına geldiğini söylemiştir (haberler.com, 2011). Aynı konuda Oktay Vural da 2012 yılında Mecliste düzenlediği basın toplantısında Türk milleti ifadesini Anayasadan çıkarma konusunda AKP ve CHP'nin aynı eksende bulunduğu, Erdoğan'ın 'Türkiyelilik üst kimlik', Kılıçdaroğlu'nun da 'TC Yurttaşlığı' söyleminin bu ortaklığı gösterdiğini ifade etmiş ve şu cümlelerle AK Parti ve CHP'yi eleştirmiştir:

Bu milletin adının 'Türk milleti' olmasından neden gocunuyorsunuz? Türk milleti ifadesini Anayasadan çıkarmak isteyenler, bu milleti tarihinden kültüründen koparmak isteyenlerdir. Yeni Anayasada yeni millet mi oluşturacaksınız? Yeni devlet mi kuracaksınız? Dil de bir bayraktır ve MHP bu zihniyetle mücadeleye devam edecektir... bu Cumhuriyeti kuran halka Türk milleti denir. Türklük etnik kimlik değildir. Sosyolojik, tarihi ve kültürel... (MHP, 2012b)

Tüm bu söylemlere benzer olarak MHP'nin, Anayasa Uzlaşma Komisyonuna verdiği tanım mevcut 1982 Anayasasındaki vatandaşlığa en çok benzeyen tanım olmuştur:

Türk Devleti'ne vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür. Türk vatandaşı babanın veya Türk vatandaşı ananın çocuğu Türk vatandaşıdır. Vatandaşlık kanununun gösterdiği şartlarla kazanılır ve ancak kanunda belirtilen hallerde kaybedilir. Hiçbir Türk, vatana bağlılıkla bağdaşmayan bir eylemde bulunmadıkça vatandaşlıktan çıkarılamaz. Vatandaşlıktan çıkarma ile ilgili karar ve işlemlere karşı yargı yolu kapatılamaz. (MHP, 2012a)

MHP'nin tanımının 'Türk devleti', 'Türk' ve 'Türk vatandaşı' ifadelerine dayanarak 'Türk' adını en çok kullanıldığı tanım olduğu söylenilebilir. Tanımın net bir şekilde etnik çağrışım yaptığı söylemek mümkündür. Türk kimliğinin özel olarak vurgulanması etnik çağrışım yapıldığı düşüncesini doğurmaktadır. MHP, her ne kadar tanımdaki Türk isminin etnik bir çağrışım yapmadığını, 'Türk'ün milletin adının olduğunu ve diğer etnik unsurları da kapsayan bir üst kimlik olduğunu savunsa da bu durumla ilgili Türkiye'de tartışmalar bulunmakta, özellikle Kürt kökenli vatandaşlar tarafından farklı bir etnik kökenin üst kimlik olması reddedilmektedir. Bu noktada farklı görüşler tarafından talep edilen, vatandaşın adının Türk olmaması ve hiçbir etnisitenin adının vatandaşlıkta bulunmamasıdır. Ancak MHP'nin tanımının anayasal vatandaşlık anlayışına uygun olan bu talebi karşılamadığı görülmektedir.

MHP komisyona verdiği bu tanımla anayasal vatandaşlıkta bulunan 'vatandaşlığın ulustan ziyade anayasaya bağlı olması' gerekliliğini sağlamış görünmemektedir. Tanımda anayasal vatandaşlığın önemli bir unsuru olan eşit yurttaşlıkla ilgili özel bir vurgu da mevcut bulunmamaktadır. MHP'nin diğer partiler tarafından zaman zaman dile getirilen Türkiyelilik tezine şiddetle karşı çıkması da partinin vatandaşlık yaklaşımının anayasal vatandaşlığa yakın olmadığını açıklayan bir durumdur.

3.4. HDP

HDP'li milletvekillerinin Meclis Genel Kurulunda yaptıkları konuşmalarda vatandaşlık, Kürt Sorunu, Anadilde eğitim gibi konularda açıklamış oldukları görüşler, partilerinin vatandaşlık yaklaşımının anlaşılmasını sağlamaya yardımcı olmuştur. Uzlaşma Komisyonu üyelerinden HDP'li Milletvekili Ayla Akat Ata 2013 yılında Genel Kurulda yaptığı konuşmada eşit yurttaşlık temelinde yeni bir anayasa yapmanın siyasi partilerin ve hükümetin çözmesi gereken en önemli mesele olduğunu vurgulamıştır. Ata, "*Kürt sorununun demokratik ve barışçıl çözümünden başlayarak, ezilen tüm kesimlere, emekçilere, kadınlara, gençlere, farklı kimlik gruplarına bir rahatlama sağlamak için yeni anayasa çalışmalarını bütün ciddiyetiyle devam ettirmek gerekmektedir*" (TBMM 2013d) diyerek toplumun tüm kesimlerini kapsayan eşitlikçi bir söylem kullanmıştır.

HDP Milletvekillerinden Erol Dora 2013 yılındaki Genel Kurul konuşmasında anayasal vatandaşlığın önemli unsurlarından olan eşit yurttaşlığa şu cümlelerle vurgu yapmıştır:

...yurttaşlıkta eşitlenme veya eşit yurttaşlık kişinin ve toplumun kendini gerçekleştirmesini sağlar. Daha önemlisi, eşit yurttaşlığın siyasal ve toplumsal barış ve istikrar için temel bir koşul olduğu da unutulmamalıdır. Eşitsizliklerin giderilmesi ayrıca siyaset ve adalet kavramlarının toplum zihninde meşruiyet kazanmalarını sağlar. Bununla birlikte, bir ülkede adaletsizliğin giderilmesi bireyin ya da topluluğun kendisini o ülkede yurttaş olarak görebilmesini sağlar. (TBMM, 2013e)

Mecliste 2011 yılında konuşma yapan HDP milletvekili Mülkiye Birtane de eşit vatandaşlık anlayışına engel olan eğitim materyallerini eleştirmiş, kitaplarda ötekileştirme olduğunu, azınlıkların düşman olarak ve herkesin Türk olarak gösterildiğini, hak taleplerine ülkeyi bölmek olarak yer verildiğini söylemiş, bunun da eşit vatandaşlığı engellediği görüşünü savunmuştur (TBMM, 2011e). HDP Milletvekillerinden Murat Bozlak, 2013 yılındaki Genel Kurul konuşmasında, Türkiye'nin zenginlik sayılabilecek çok kimlikli, çok kültürlü, çok inançlı bir yapıda olmasına rağmen 1924 anayasasından itibaren Türk-Sünni kimliğine dayalı tek tip bir ulus yaratma çabalarının ve tekçi anlayışın geliştirildiğini belirtmiştir (TBMM, 2013d).

HDP Milletvekillerinden Özdal Üçer, Meclis Genel Kurulunda yaptığı konuşmada "*Eğer, biz birliktelikten bahsediyorsak, demokratik birliktelikten, hepimize fayda olacaktır. Kürtler*

de özgür olmalı, Türkler de özgür olmalı, bu coğrafyada, bu ülkede bütün diller özgür olmalı, bütün düşünceler özgür olmalı, bütün felsefeler özgür olmalı, bütün dinler özgür olmalı."(TBMM, 2013e) sözleriyle tüm dil ve dinlerin eşit biçimde özgür olmalarının demokratik birlikteliğin gereği olduğuna vurgu yapmıştır. Şırnak Milletvekili Hasip Kaplan da 2013 yılında Genel Kuruldaki konuşmasında Kürt Sorununu bir eşit yurttaşlık sorunu olarak gördüğünü ifade ederken Anayasal vatandaşlıkta da önemli bir yeri olan farklı kimlikleri tanımanın eşit yurttaşlık için gerekli olduğunu belirtirken "75 milyon insanımın içinde, ırkını, etnik kimliğini inkâr ederek, inancını inkâr ederek, aslını inkâr ederek o ülkenin eşit vatandaşı yapamazsınız zorla bir kimseyi. Hiç kimse zorla yapılamaz ve mutlu kılınamaz." (TBMM, 2013f) ifadelerini kullanmıştır.

HDP'li bir başka milletvekili Sırrı Sakık, 2013 yılında Mecliste yaptığı konuşmada Kürtlerin eşit yurttaşlık talebinde bulunduğunu şu sözlerle dile getirmiştir: "Biz Kürtler bu ülkede başı dik olarak dolaşmak istiyoruz. Sizden istediğimiz budur. Eşit yurttaşlık temelinde bir anayasa istiyoruz. Onun içindir ki bu Anayasa'ya saygı duymuyoruz, bu savaş yasalarına saygı duymuyoruz." (TBMM, 2013g). Sakık, aynı yıl Genel Kurulda yaptığı bir başka konuşmada, HDP'nin parti belgelerinde de sıkça geçen 'halklar, Türkiye halkları' ifadelerini kullanmış, Kürtlerin ülkenin sahiplerinden olduğunu, Türklerden önce coğrafyada bulunduğunu, Türkiye'de sadece Sünni Türklerin yaşamadığını, ülkenin Ermeniler, Rumlar, Yahudilerin de yurdu olduğunu (TBMM, 2013h) dile getirerek eşit yurttaşlık taleplerini yinelemiştir.

HDP'li milletvekillerinden Erol Dora 7 Haziran 2012 tarihli konuşmasında Mecliste şu sözlerle Anayasal Vatandaşlık vurgusu yapmıştır:

Halkların farklı kimliklerini, kültürlerini kabul etmeyen, bütün farklılıkları kucaklayacak anayasal vatandaşlık tanımını içermeyen, ana dilde eğitimi kabul etmeyen, örgütlenme özgürlüğünü garanti altına almayan bir anayasanın yeni bir anayasa olması mümkün değildir. Aynı şekilde başörtülülerin çalışma hakkını, Alevilerin, Yezidilerin ve diğer farklı kültürlerin inanç hakkını, çalışanların, kadınların hakkını güvence altına almayan bir anayasanın halk tarafından kabul görmesi mümkün olmayacaktır. (TBMM, 2012c)

Dora, 2011 yılında yaptığı bir başka konuşmada da yeni anayasadan bahsederken anayasal vatandaşlığa şu sözlerle değinmiştir:

Dileğimiz o ki yeni anayasa bu ülkede yaşayan bütün kimliklerin ve inanç gruplarının anayasası olsun. Yeni anayasa, anayasal vatandaşlık temelinde, herhangi bir etnik kimliğe vurgu yapmayan, bu ülkede yaşayan bütün vatandaşların kendilerini dâhil hissedebilecekleri ve "işte, benim anayasam bu" diyebilecekleri bir anayasa olmalıdır. Evrensel hukuk ve insan haklarının gözetildiği, bütün farklılıkları kapsayan demokratik ve sivil bir anayasa bu ülkenin en büyük ihtiyacıdır. Ancak böyle bir anayasayla eşitlik temelinde kardeşliği inşa edebiliriz. (TBMM, 2011f)

Anayasa Uzlaşma Komisyonu'nun --o dönemde BDP'li-- HDP'li üyelerinin, BDP Genel merkezinde düzenledikleri basın toplantısında konuşan Altan Tan, yeni anayasanın fiilen rafa kalktığını belirterek, Türklük tanımı ve anadil konusunda ırkçı yaklaşımların sürdüğünü ifade etmiştir (Özgür Gündem, 2013). Tan, aynı yıl mecliste düzenlediği basın toplantısında da Türk vatandaşlığının yerini 'Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı' ya da 'nötr vatandaşlığın' alması gerektiğini söylemiş, ileri demokratik ülkelerde vatandaşlığın nötr bir şekilde kanunla düzenlendiğini ya da bir dil, din, mezhep ve kültürel vurgu yapmadan tanımlandığına vurgu yapmıştır (MeclisHaber, 2013). Tan'ın bu yaklaşımı Anayasal vatandaşlık anlayışı ile örtüşmektedir.

HDP'nin Uzlaşma Komisyonu'ndaki üyelerinden Ayla Akat Ata, Hakkari'de yaptığı açıklamalarda ülkenin yeni bir vatandaşlık tanımına ihtiyacı olduğunu ve partilerinin mevcut

tanıma karşı olduğunu tekrarlamıştır. Ata, Türkiye'deki herkes için özgürlük ve eşitlik istediklerini ise şu sözlerle ifade etmiştir:

... 'Demokratik özerlik de sadece Kürdistan için değil Marmara, Karadeniz, Akdeniz, İç Anadolu için de geçerli' dedik. O masada bunu ilk söylediğimizde kıyametler koptu. Ama bugün herkes Kürtlerin sadece kendisi için özgürlük ve eşitlik istemediğini, Türkiye'deki bütün halklar, dinler ve inançlar için özgürlük ve eşitlik istediğini biliyor. İşte bu noktadan sonra o masada susmaya başladılar. Kendi anadilimizde de yaşamak istiyoruz. Bu ülkede Türkçe'nin resmi dil olmasıyla hiçbir sorunumuz yok. Ama Kürdistan'da Kürtçe de resmi dil olsun istiyoruz. (DHA, 2013)

Anayasa Uzlaşma Komisyonu' na katılan dördüncü parti olan ve daha sonra HDP'ye dönüşen BDP (Barış ve Demokrasi Partisi)'nin komisyona verdiği vatandaşlık tanımı 'Türkiye vatandaşlığı' ifadesinin kullanıldığı tek tanımdır. Komisyona, *Türkiye vatandaşlığının kazanılmasında, kullanılmasında ve kaybedilmesinde, dil, din, ırk, etnik köken, kültür, cinsiyet, cinsel yönelim ve benzeri farklılıklar gözetilemez. Vatandaşlığa ilişkin esaslar kanunla düzenlenir. Hiç kimse kendi isteği dışında vatandaşlıktan çıkarılamaz* (BDP, 2012) şeklinde bir tanım veren HDP (o dönemde BDP), bu tanımla Anayasal vatandaşlığa en yakın tanımın sahibi olarak görünmektedir.

HDP'nin tanımı, hiçbir etnik köken ya da dini çağrışım yapmayacak şekilde vatandaşlığın adını 'Türkiye vatandaşlığı' olarak sunmaktadır. Toprağa dayalı bir vatandaşlık anlayışını yansıtan bu ifade, Türkiye'de yaşayan herkesi kapsayacak bir tanım gibi görünmekte ve bu anlamda anayasal vatandaşlıktaki 'vatandaşlığın ulus yerine anayasaya bağlı olması' gerekliliğini sağlamaktadır. HDP'nin tanımındaki eşitlik vurgusu anayasal vatandaşlığın eşit yurttaşlık anlayışıyla da örtüşmektedir. Vatandaşlık tanımında, vatandaşlığın kazanılmasının ve kaybedilmesinin ırk, dil, din, kültür, etnik köken, cinsiyet gibi farklılıklardan bağımsız olmasını savunan parti, vatandaşlık statüsünü veren ve kanunlar gerektirdiğinde geri alan tarafın devlet olduğu düşünüldüğünde, devletin vatandaşlıkta kimlik farklılıklarını gözlememesi gerektiğini vurgulamış olmaktadır. Bu anlamda HDP'nin anayasal vatandaşlık kuramında önemle üzerinde durulan 'devletin kimliğe dayalı olarak ayrımcılık anlamına gelebilecek politikalar izlememesi' konusunu vatandaşlık tanımında bulundurduğunu söylemek mümkündür.

HDP'nin söylemine bakarak da anayasal vatandaşlığın çalışmada belirtilen unsurlarına en yakın vatandaşlık yaklaşımına sahip parti olduğunu söylemek mümkündür. Eşit yurttaşlık vurgusu diğer partilerde olduğu gibi HDP'nin söyleminde de yoğun bir şekilde bulunmakla birlikte, partiyi diğer partilere nazaran anayasal vatandaşlığa daha çok yaklaştıran, anayasal vatandaşlık kuramının kendisine açıktan vurgu yapılması, farklı kimliklerin anayasal anlamda eşitliğinin sağlanmasının özellikle vurgulanmasıdır.

SONUÇ

Vatandaşlık tartışmalarıyla kapsamında dile getirilen 'Türk vatandaşlığıyla' ilgili sorun, etnik bir kimlik olan Türk adının vatandaşa verilmesiyle ilgilidir. Bu anlamda tartışılan 'Türk vatandaşlığının' anayasal vatandaşlıkla uyumlu olduğunu söylemek mümkün değildir. Vatandaşlık söylemleri incelenen dört siyasi partinin tanım ve açıklamaları değerlendirildiğinde tartışmanın, daha çok etnik temelli olduğu görülmekte, vatandaşlık tanımında kullanılan adlandırmanın 'Türk vatandaşlığı' ya da 'Türkiye (Cumhuriyeti) vatandaşlığı' olup olmayacağı düzeyinde kaldığı gözükmektedir. Vatandaşlık tartışmalarının, 'Türk vatandaşlığı', 'Türkiye (Cumhuriyeti) vatandaşlığı', 'Türkiyelilik', 'Kürt sorunu', 'anadil' kavramları etrafında cereyan ettiği bir başka önemli sonuçtur. Dört partinin de söyleminde anayasal vatandaşlığın unsurlarından olan 'eşit yurttaşlık' vurgusu

görülmekte, ancak eşitlik farklı anlaşılmakta ve yorumlanmaktadır. MHP ve CHP, her vatandaşı Türk milletinin bir ferdi olmada eşit görürken, HDP ve AK Parti herkesin etnik kimliğini açıklayabilmesini eşitlik olarak kabul etmektedir.

AK Parti’nin vatandaşlık önermesi etnisite içermeyen bir tanım olarak Türkiye Vatandaşlığı ya da Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşlığı şeklindedir. AK Parti’nin söyleminde var olan üst kimlik anlamındaki ‘Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı’ ve ‘Türkiyelilik’, etnik farklılıkların vurgulanması gibi konular partiyi anayasal vatandaşlığa yaklaştırmaktadır. Yoğun bir eşit yurttaşlık vurgusuna rağmen, partililerce zaman zaman ve özellikle Gezi protestoları, Reyhanlı saldırısı gibi toplumsal olayların ardından yapılan açıklamalar eşitliğe aykırı olmakla eleştirilmiştir. Partinin söyleminde sıklıkla yer alan etnik ve bölgesel milliyetçiliğe karşı olunduğu görüşü, herhangi bir etnisitenin vurgulanmamasını sağlaması yönüyle anayasal vatandaşlıkla örtüşmektedir.

CHP’nin söylem ve tanımındaki farklı yaklaşımlar, değerlendirme yapmayı güçleştirmektedir. CHP’nin yaklaşımının anayasal vatandaşlığa hem uyan hem de uymayan yönleri olduğu görülmektedir. Tanımdaki eşitlik vurgusunun ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı ifadesinin anayasal vatandaşlığa uygun olduğu görülürken, aynı zamanda Türk vatandaşı ifadesinin de bulunması vatandaşlık tanımının etnik bir çağrışım yaptığı düşüncesine neden olmakta ve partinin tanımını anayasal vatandaşlık kavramından uzaklaştırmaktadır. Partinin önde gelen isimlerinden bir kısmı, 1982 Anayasasında tanımlı olan ‘Türk vatandaşlığı’ anlayışına çok sıkı bir şekilde bağlı bir söylem benimserken, Genel Başkanın da dahil olduğu diğer bir grup siyasetçi ise ‘Türkiyelilik’, ‘Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı’ gibi anayasal vatandaşlığa daha yakın ifadeler kullanmaktadır. Ancak, partide baskın olan görüşün Türk vatandaşlığından yana olması CHP’yi anayasal vatandaşlıktan uzaklaştırmaktadır.

MHP, 1982 Anayasasında belirlenmiş olan mevcut vatandaşlık anlayışını savunarak ‘Türk vatandaşlığı’ dışındaki vatandaşlık tanım ve söylemlerine karşı çıkmış ve bu anlamda da anayasal vatandaşlığa karşı çok net bir tavır sergilemiştir. ‘Türkiyelilik’ ve ‘TC yurttaşlığı’ gibi anayasal vatandaşlığa yakın olarak düşünülen kavramlar için ‘zırva’, ‘bölücülük’, ‘teröre zemin hazırlama’ gibi ifadeler kullanılmıştır. Bu açıklamalar anayasal vatandaşlığın kesinlikle kabul edilmediğinin ve MHP’nin vatandaşlık söyleminin sadece ‘Türk vatandaşlığı’ kavramını içerdiğinin göstergesidir.

MHP’nin ve CHP’nin ortak bir anlayışın yansıması olarak ‘Türklüğü’ etnik bir kimlik olarak görmedikleri, toplumda çoğunluk olan grubun ulusa adını vermesi dolayısıyla vatandaşın adı olarak kabul ettikleri görülmektedir. İki partinin ‘tek ulus/millet’ vurgusu farklı etnik kökenlerin vatandaşlık tanımı içinde bulundurulmasına engel teşkil etmiştir. Ancak farklı etnik kökenlerin tanınması konusunda CHP ve MHP arasında farklılıklar görülmektedir. CHP etnik ve kültürel farklılıkların varlığını kabul etmekte ancak partinin vatandaşlık tanımı bu farklılıkları içermemekte iken, MHP söz konusu farklılıklar için ‘Türk kültürünün mahalli özellikleri/zenginliği’ yaklaşımıyla anayasal vatandaşlığa CHP’den daha mesafeli durmaktadır.

HDP’nin diğer partiler gibi eşit yurttaşlığı özellikle vurgulamasının yanında ‘Türkiye vatandaşlığı’ yaklaşımıyla ‘anayasal vatandaşlık’ anlayışına yakın olduğu değerlendirmesini yapmak mümkündür. Parti, diğer partilerden farklı olarak ‘anayasal vatandaşlık’ kavramını ifade ve beyanlarında kullanarak, bu kavrama yakın bir yaklaşım benimsediğini ortaya koymaktadır. Anayasal vatandaşlık anlayışının unsurlarından olan ‘etnik, kültürel, dini, dile dayalı farklılıkların tanınması ve geliştirilmesinin güvence altına alınması’ konusunu en çok dile getiren partinin HDP olması, partinin diğerlerine kıyasla daha fazla anayasal vatandaşlığa yakın olduğu sonucunu ortaya koymaktadır.

AK Parti ve HDP'nin vatandaşlık söylemlerinin etnisite içermeme anlamında birbirine benzediği görülürken vatandaşı 'Türk' olarak isimlendiren CHP ve MHP'de bu anlamda söylem benzerliği olduğunu görmek mümkündür. Genel olarak da AK Parti ve HDP'nin vatandaşlık yaklaşımları birbirine daha yakınken, CHP ve MHP'nin tanım ve söylemleri de birbiriyle daha uzlaşılabilir görünmektedir. MHP kesinlikle Türk vatandaşı ifadesinden taviz vermezken HDP'nin bu tanımları kesin bir şekilde kabul etmeyecek olması dört parti arasında bir uzlaşımın mümkün olmadığını göstermektedir. Söylem ve tanımlarıyla ortak bir vatandaşlık modeline yakın olmadıkları görülen AK Parti, CHP, MHP ve HDP'nin bu noktada anayasal vatandaşlık konusunda uzlaşmaları mümkün olmadığı anayasa çalışmaları sürecinde görülmüştür.

KAYNAKÇA

- AK PARTİ (2012). "AK Parti'nin Anayasa Uzlaşma Komisyonuna Sunulan Vatandaşlık maddesi Önerisi" http://yenianayasa.tbmm.gov.tr/calismalara_iliskin_belgeler.aspx, 31.01.2015.
- AK PARTİ (2013). "08.10.2013 Tarihli Grup Toplantısı Konuşması" <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/basbakan-erdoganin-8-ekim-tarihli-tbmm-grup-toplantisi-konusmasinin-tam-met/52978#1>, 15.09.2014.
- AKŞAM (2013). "Bülent Arınç'dan çarpıcı Gezi Parkı açıklamaları" <http://www.aksam.com.tr/siyaset/bulent-arincdan-carpici-gezi-parki-aciklamalari/haber-216660>, 30.01.2015.
- ANDREWS W.G. (1968). *Constitutions and Constitutionalism*, D. Van Nostrand, New York.
- BBC TÜRKÇE (2013). "Hasip Kaplan: Demokratikleşme paketi kozmetik" http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2013/09/130919_demokratiklesme_paketi 01.02.2015.
- BDP (2012). "BDP'nin Anayasa Uzlaşma Komisyonuna Sunulan Vatandaşlık maddesi Önerisi" http://yenianayasa.tbmm.gov.tr/calismalara_iliskin_belgeler.aspx, 31.01.2015.
- CHP (2011a). "CHP 2011 Rize Mitingi" <http://www.chp.org.tr/?p=27332>, 10.02.2015.
- CHP (2011b). "CHP Diyarbakır Mitingi" <http://www.chp.org.tr/?p=28486>, 10.02.2015.
- CHP (2011c). "CHP Sinop Mitingi" <http://www.chp.org.tr/?p=26580>, 10.02.2015.
- CHP (2011d). "Kemal Kılıçdaroğlu'nun 29.11.2011 Tarihli Grup Toplantısı Konuşması" <http://www.chp.org.tr/?p=50654>, 27.01.2015.
- CHP (2012a). "CHP'nin Anayasa Uzlaşma Komisyonuna Sunulan Vatandaşlık maddesi Önerisi" http://yenianayasa.tbmm.gov.tr/calismalara_iliskin_belgeler.aspx, 31.01.2015.
- CHP (2012b). "Kemal Kılıçdaroğlu'nun 03.01.2012 Tarihli Grup Toplantısı Konuşması" <http://www.chp.org.tr/?p=55476>, 31.01.2015.
- CHP (2013). "Kemal Kılıçdaroğlu'nun 18.06.2012 Tarihli Grup Toplantısı Konuşması" <http://www.chp.org.tr/?p=118169>, 31.01.2015.

- CNNTÜRK (2013a). “Türk milleti kavramı Anayasa’da yerini aldı” <http://www.cnnturk.com/2013/turkiye/04/06/turk.milleti.kavrami.anayasada.yerini.aldi/703199.0/>, 19.01.2015.
- CNNTÜRK (2013b). “Bahçeli’den "48 madde" açıklaması” <http://www.cnnturk.com/2013/turkiye/07/14/bahceliden.48.madde.aciklamasi/715404.0/>, 25.01.2015.
- COŞKUN, V. (2009). Anayasal Vatandaşlık. Toplumsal Barışın İnşası Sivil Bir Anayasa Arayışı, Heinrich Böll Stiftung Derneği, İstanbul. 81-87.
- CUMHURİYET (2013). “CHP Neden Sürecin İçinde Değil?” http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/420830/CHP_neden_surecin_icinde_degil_.html, 20.01.2015.
- DEMİR, Ş. (2005). Yurttaşlık Kavramı ve Türkiye İçin Bir Model Önerisi: Anayasal Yurttaşlık. Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- DHA (2013). “Müzakere denendiğinde sonuç verebiliyor” http://www.dha.com.tr/muzakere-denendiğinde-sonuc-verebiliyor_522666.html, 29.01.2015.
- DOĞAN, V. (2013). “Anayasal Vatandaşlık Kavramı Üzerine” <http://milliyetcidusunce.org/anayasal-vatandaslik-kavrami-uzerine/>, 29.03.2015.
- ERDEM, F. H. (2012a). “Anayasal Vatandaşlık ve Yeni Anayasa.” Liberal Düşünce (66), 49-56.
- ERDEM, F. H. (2012b). “Yeni Anayasaya Doğru Vatandaşlık: Osmanlı-Türkiye Anayasalarında ve Yeni Anayasada Vatandaşlık” Seta Analiz (51).
- FIRAT, İ. (2010). Anayasal Vatandaşlık; 1982 Anayasası üzerine Bir İnceleme, Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- HABERLER.COM (2011). “Mhp, CHP'nin 'türkiyelilik' Üst Kimliği Tezini Eleştirdi” <http://www.haberler.com/mhp-chp-nin-turkiyelilik-ust-kimligi-tezini-2558505-haberi/> 25.01.2015.
- HABERMAS, J. (2004). ‘Öteki’ Olmak ‘Öteki’yle Yaşamak, (Çev.) AKA, İ., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- HABERTÜRK (2011a). “Bu Ülkede Artık Kürt Sorunu Yoktur” <http://www.haberturk.com/gundem/haber/626064-bu-ulkede-artik-kurt-sorunu-yoktur>, 11.02.2015.
- HABERTÜRK (2011b). “CHP MYK’da Türklük, Yurttaşlık Tartışması” <http://www.haberturk.com/gundem/haber/683465-chp-mykda-turkluk-yurttaslik-tartismasi>, 27.01.2015.
- HÜRRİYET (2011). “Başbakan’dan üçüncü balkon konuşması” <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/18015912.asp>, 11.04.2015.
- HÜRRİYET (2013a). “Başbakan Erdoğan AK Parti grup toplantısında konuştu” <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/23634387.asp>, 31.01.2015.
- HÜRRİYET (2013b). “Arınç’tan referandum açıklaması” <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/22550503.asp>, 20.01.2015.

- HÜRRİYET (2013c). “Başbakan Erdoğan: Gezi Parkı mesajı alınmıştır” <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/23505720.asp>, 21.10.2014.
- İÇDUYGU, A. (2002). Türkiye'de Vatandaşlık Tartışmalarının Arka Planı. F. Keyman içinde, *Liberalizm, Devlet, Hegemonya*. Everest, İstanbul.
- İÇDUYGU, A., KEYMAN F. (1999). “Globalleşme, Anayasallık ve Türkiye’de Vatandaşlık Tartışması”, *Doğu-Batı* 2(5), 143-155.
- KADIOĞLU, A. (2008) Vatandaşlık: Kavramın Farklı Anlamları, (Ed.) KADIOĞLU, A., (Çev.) CANGİL, C., *Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara, Metis Yayıncılık, İstanbul.*
- KAYA, A., TARHANLI, T. (2005). “Türkiye’de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları, (Ed.) KAYA, A., TARHANLI, T., *Türkiye’de Azınlıklar ve Anayasal Yurttaşlık*, Tesev Yayınları, İstanbul.
- KOSCHAKER, P., AYİTER, K. (1977). *Roma Özel Hukukunun Ana Hatları*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara.
- KYMLICKA, W., NORMAN, W. (2008). “Vatandaşlığın Dönüşümü ve Yeni Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme”, (Ed.) KADIOĞLU, A., (Çev.) CANGİL, C., *Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara, Metis Yayıncılık, İstanbul.*
- MECLİSHABER (2013). “BDP Diyarbakır Milletvekili Tan’ın Basın Toplantısı” http://www.meclishaber.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=124858, 29.01.2015.
- MHP (2011). “MHP Diyarbakır Mitingi” http://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/1093/index.html, 04.02.2015.
- MHP (2012a). “MHP’nin Anayasa Uzlaşma Komisyonuna Sunulan Vatandaşlık maddesi Önerisi” http://yenianayasa.tbmm.gov.tr/calismalara_iliskin_belgeler.aspx, 31.01.2015.
- MHP (2012b). “Oktay Vural’ın 30.08.2012 Tarihli TBMM Basın Açıklaması” http://tbmm.mhp.org.tr/htmldocs/tbmm_mv/basinaciklamalari/42/2271.html, 31.01.2015.
- MHP (2013). “MHP Samsun Mitingi” http://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/3055/index.html, 04.02.2015.
- MİLLİYET (2011a). “Kürt sorunu benim sorunum!” <http://www.milliyet.com.tr/kurt-sorunu-benim-sorunum-/siyaset/siyasetdetay/02.06.2011/1397439/default.htm>, 11.02.2015.
- MİLLİYET (2011b). “Kılıçdaroğlu: Vatandaşlık tanımı ön şartlarımız arasında değil” <http://www.milliyet.com.tr/kilicdaroglu-vatandaslik-tanimi-on-sartlarimiz-arasinda-degil/siyaset/siyasetdetay/07.10.2011/1448141/default.htm>, 20.01.2015.
- MİLLİYET (2013a). “Erdoğan'dan flaş açıklama” <http://www.milliyet.com.tr/erdogan-dan-yeni-aciklama/siyaset/detay/1722426/default.htm>, 21.10.2014.
- MİLLİYET (2013b). “Bahçeli: Türkiye ikinci fetret devrini yaşamaktadır” <http://www.milliyet.com.tr/bahceli-turkiye-ikinci-fetret/siyaset/detay/1789718/default.html>, 25.01.2015

C.21, S.2 “Anayasal Vatandaşlık” ve Türkiye’de “Yeni Anayasa” Yapım Sürecinde Siyasi Partilerin

- MİLLİYET (2013c). “Erdoğan: Sivas’ın ötesine geç görelim seni”
<http://www.milliyet.com.tr/erdogan-sivas-in-otesine-gec-gorelim-seni/siyaset/siyasetdetay/19.02.2013/1670797/default.htm>, 11.04.2015.
- MİLLİYET (2013d). “Kürt kadın MHP’li Vural’a beddua etti”
<http://www.milliyet.com.tr/kurt-kadin-mhp-li-vural-a-beddua/siyaset/detay/1803876/default.htm>, 25.01.2015.
- MÜLLER, J. W. (2007). Constitutional Patriotism, Princeton University Press, New Jersey.
- ÖZGÜRGÜNDEM (2013). “Siyasi Dolandırıcı” http://ozgur-gundem.com/index.php?haberID=84052&haberBaslik=S%C4%B0YAS%C4%B0%20DOLANDIRICI&action=haber_detay&module=nuce, 19.01.2015.
- ÖZKAZANÇ, A. (2009). “Toplumsal Vatandaşlık ve Neo-Liberalizm Sorunu” Ankara Üniversitesi SBF Dergisi. 64-1.
- PEHLİVAN, K. (2006). Türk Anayasalarında Milli Devlet, Ülke ve Vatandaşlık Kavramları, Yüksek lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- POLAT, E. G. (2010). Anayasal Vatandaşlık, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- RADİKAL (2013). “Anayasada ‘Türk’lük Tartışması” http://www.radikal.com.tr/turkiye/anayasada_turkluk_tartismasi-1127148, 13.06.2014.
- SABAH (2011). “Millet Tanımı ‘Ata’dan” <http://www.sabah.com.tr/gundem/2011/11/11/millet-tanimi-atadan>, 17.01.2015.
- T.C. ANAYASASI (1982). “Türk Vatandaşlığı-Madde 66” http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf, 11.04.2015.
- T.C. BAŞBAKANLIK Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı (2013). “Demokratikleşme Paketi” <http://www.kdgm.gov.tr/snetix/solutions/KDGM/resources/uploads/files/kitabcik.pdf>, 22.09.2014.
- TBMM (2011a). “10.12 2011 Tarihli Genel Kurul Tutanağı” http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=21065&P5=B&PAGE1=71&PAGE2=&, 30.01.2015.
- TBMM (2011b). “11.07.2011 tarihli Genel Kurul Tutanağı” http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_kurul.cl_getir?pEid=12323, 30.01.2015.
- TBMM (2011c). “10.12.2011 Tarihli Genel Kurul Tutanağı” tarihinde http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=21065&P5=B&PAGE1=71&PAGE2=&, 30.01.2015.
- TBMM (2011d). “21.12.2011 Tarihli Genel Kurul Tutanağı” http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=21085&P5=B&PAGE1=22&PAGE2=&, 30.01.2015.

- TBMM (2011e). “09.12.2011 Tarihli Genel Kurul Tutanağı”
http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=21063&P5=B&page1=125&page2=125&, 31.01.2015.
- TBMM (2011f). “24.11.2011 Tarihli Genel Kurul Tutanağı”
http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=21045&P5=B&page1=54&page2=54, 31.01.2015.
- TBMM (2012a). “10.12.2012 Tarihli Genel Kurul Tutanağı”
http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=21350&P5=B&PAGE1=57&PAGE2=&, 31.01.2015.
- TBMM (2012b). “12.11.2012 Tarihli Genel Kurul Tutanağı”
http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=21336&P5=B&PAGE1=32&PAGE2=&, 31.01.2015.
- TBMM (2012c). “06.07.2012 Tarihli Genel Kurul Tutanağı”
www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=21201&P5=B&page1=25&page2=25, 31.01.2015.
- TBMM (2013a). “29.05.2013 Tarihli Genel Kurul Tutanağı”
http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=21957&P5=B&PAGE1=38&PAGE2=&, 31.01.2015.
- TBMM (2013b). “09.04.2013” Tarihli Genel Kurul Tutanağı”
http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=21926&P5=B&page1=55&page2=55, 31.01.2015.
- TBMM (2013c). “23.01.2013 Tarihli Genel Kurul Tutanağı”
http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/Tutanak_B_SD.birlesim_baslangic?P4=21879&P5=B&PAGE1=100&PAGE2=100, 31.01.2015.
- TBMM (2013d). “23.01.2013 Tarihli Genel Kurul Tutanağı”
http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/Tutanak_B_SD.birlesim_baslangic?P4=21879&P5=B&page1=54&page2=54, 31.01.2015.
- TBMM (2013e). “.2013 Tarihli Genel Kurul Tutanağı.”
http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=22037&P5=B&page1=160&page2=160, 31.01.2015.
- TBMM (2013f). “09.04.2013 Tarihli Genel Kurul Tutanağı”
http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=21926&P5=B&PAGE1=53&PAGE2=&, 31.01.2015.
- TBMM (2013g). “10.12.2013 Tarihli Genel Kurul Tutanağı”
http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=22031&P5=B&PAGE1=19&PAGE2=&, 31.01.2015.
- TBMM (2013h). “31.01.2013 Tarihli Genel Kurul Tutanağı”
http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=21884&P5=B&PAGE1=87&PAGE2=&, 30.01.2015.

C.21, S.2 “Anayasal Vatandaşlık” ve Türkiye’de “Yeni Anayasa” Yapım Sürecinde Siyasi Partilerin

- TBMM (2013d). “11.12.2013 Tarihli Genel Kurul Tutanağı”
http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=22032&P5=B&PAGE1=40&PAGE2=&, 31.01.2015.
- TBMM (2013e). “18.12.2013 Tarihli Genel Kurul Tutanağı”
http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=22039&P5=B&page1=77&page2=77&, 31.01.2015.
- TBMM (2013d). “06.02.2013 Tarihli Genel Kurul Tutanağı”
http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=21888&P5=B&PAGE1=28&PAGE2=&, 31.01.2015.
- TEŞKİLAT-I ESASİYE (1924). 1924 Anayasasında Vatandaşlık Maddesi,
<http://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1924/1924-ilkhali/1924-ilkhali.pdf>, 17.08.2015.
- ULUTAŞ, E. (2014). “Türkiye’de Vatandaşlık Ve Anayasal Süreç” Akademik İncelemeler Dergisi, 9(1), 73-103.
- VERGİN, N. (2012). “Türkiye’nin Mutluluğu ve Anayasal Vatandaşlık” Zaman, 06 Mart.
- VILE, M.J.C. (1998). Constitutionalism and the Separation of Powers, Liberty Fund, Indianapolis. <http://oll.libertyfund.org/titles/677>, 11.08.2015,
- YAYLA, A. (2012). “Anayasacılık, Anayasal Demokrasi ve İdeolojiler” Liberal Düşünce (66), 13-22.
- YEĞEN, M. (2008). “Yeni Anayasa Eski Vatandaşlık” Liberal Düşünce 55-65.
- YENİŞAFAK (2013). “Seçim Açıklaması Anayasa Baskını”
<http://www.yenisafak.com.tr/politika/secim-aciklamasi-anayasa-baskini-523296>, 25.01.2015